

Μάθημα 14ο: Εσχατολογία Β Η «όγδοη ημέρα»

ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ
ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ

«Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωῆν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν»: Η κοινωνία των εσχάτων

Η «όγδοη ημέρα»

1. Η ανάσταση του γένους των ανθρώπων

- 1.1. Η ανάσταση ως προέκταση της νίκης του Χριστού επί του θανάτου
- 1.2. Ανάσταση ψυχών και σωμάτων

2. Η ζωή του «μέλλοντος αιώνας»

- 2.1. Η προσωπική ελευθερία ως προϋπόθεση της θέωσης
- 2.2. Η ανακαίνιση της Δημιουργίας: Πρωτολογία και εσχατολογία
«Ἰδοὺ καινὰ ποιῶ πάντα» (Αποκ 21, 5): Η ζωή του μέλλοντος αιώνας

Η «όγδοη ημέρα»

Η ανάσταση του γένους των ανθρώπων

Η ανάσταση ως προέκταση της νίκης του Χριστού επί του θανάτου

Η σύγχρονη ιδέα του γραμμικού χρόνου και της ιστορίας έχει προέλθει από τη βιβλική παράδοση. Ο κόσμος είναι η δημιουργία του Θεού που κτίσθηκε για να οδηγηθεί μέσω του ανθρώπου στην έσχατη τελείωση. Η πορεία του συνιστά μοναδική, αμετάτρεπτη και ανεπανάληπτη κίνηση που κατευθύνεται από την συνεχή πρόνοια ενός ζωντανού και ενεργητικού Θεού μέσα στην ιστορία της κτίσης και της ανθρωπότητας. Μολονότι άκτιστος και αιώνιος, ο βιβλικός Θεός δρα και ενεργεί στην ιστορία. Είναι ο Κύριος του κόσμου και της ιστορίας. Εντός της ιστορίας και όχι ανεξάρτητα από την κτίση, οι άνθρωποι συναντούν και διαλέγονται με τον προσωπικό Θεό της Βίβλου. Ως ιστορία εδώ εκλαμβάνεται η σκόπιμη και προγραμματισμένη πορεία του κόσμου, η οποία οδηγεί σε ένα εσχατολογικό τέλος. Αν η φύση έλκει τον άνθρωπο να ανακαλύψει τους νόμους, τη δομή και τη λειτουργία της, η ιστορία επιζητεί από τον άνθρωπο να την ερμηνεύσει. Τα γεγονότα της ιστορίας δεν είναι ποτέ αντικειμενικά φαινόμενα, αλλά πράγματα που επιζητούν ερμηνεία, γιατί εμπεριέχουν νόημα, έκφραση, εσκεμμένη ή αυθόρμητη αντανάκλαση της ανθρώπινης δράσης και ζωής. Στην Αγία Γραφή δεν μπορεί, ασφαλώς, να βρεθεί μία επεξεργασμένη με σαφήνεια «φιλοσοφία της ιστορίας». Υπάρχει, όμως, μία περιληπτική θεώρηση της ιστορίας, η προσδοκία για μία νέα εποχή που ξετυλίγεται, ξεκινώντας από κάποια «αρχή» και κατευθύνεται προς κάποιο «τέλος» με τη θέληση του Θεού, ο οποίος συνεργάζεται με τους ανθρώπους για την πραγματοποίηση ενός σκοπού. Η Παλαιά Διαθήκη διαδραμάτισε ρόλο παιδαγωγίας και προπαρασκευής της ανθρωπότητας όλης για τον Χριστό. Η πορεία του ανθρώπινου γένους εισέρχεται σε νέα φάση με τον παράδοξο όσο και συναρπαστικό διάλογο

Θεού και Ισραήλ, ο οποίος τείνει πάντοτε προς ένα και μοναδικό σκοπό: την πλήρη αποκάλυψη του θεϊκού θελήματος για τη σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου. Η ιστορία του Ισραήλ είναι η προϊστορία κατά κάποιο τρόπο του Χριστού και της Εκκλησίας. Στη θεϊκή κλήση ο λαός του Θεού ανταποκρίνεται άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά με μία δραματική διαδικασία, η οποία θα καταλήξει στην ενανθρώπιση, στην έλευση του ίδιου του Θεού εντός της ιστορίας.

Ο Χριστιανισμός εμφανίσθηκε, λοιπόν, ως μία εσχατολογική πίστη γι' αυτό ακριβώς και προσέδωσε νόημα και σκοπό στην ιστορία. Η αλήθεια και το νόημα της πορείας του κόσμου και του ανθρώπου δεν εντοπίζεται στους συμπαντικούς νόμους της φύσης, αλλά σε ένα πρόσωπο που εισέρχεται στην ιστορία και προσλαμβάνει τη μοίρα του ανθρώπου και της κτίσης. Όλα τα γεγονότα που σχετίζονται με το πρόσωπο και το έργο του Χριστού είναι εσχατολογικά, γιατί είναι μοναδικά, τελικά, κρίσιμα και αποφασιστικά. Έγιναν «έφάπαξ» μέσα στην ιστορία (βλ. Ρωμ. 6, 10· Εβρ. 7, 27· 9, 12· 10, 10). Είναι τα τελευταία γεγονότα γιατί αποπερατώνουν και εκπληρώνουν την ιστορία και είναι εσχατολογικά επειδή είναι ιστορικά κατ' εξοχήν. Υπό την έννοια αυτή ο Χριστός είναι το «τέλος της ιστορίας». Από τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου ως τη συντέλεια, η πορεία της ιστορίας κινείται γραμμικά και ευθύγραμμη. Ωστόσο, η ευθύγραμμη αυτή πορεία λυγίζει σε ένα κρίσιμο σημείο της, το οποίο αποτελεί και το κέντρο της ιστορίας, δηλαδή, της ιστορίας της σωτηρίας. Και αυτό το κέντρο είναι ο Χριστός. Βεβαίως, η ιστορία προχωρεί και τείνει προς ένα άλλο εσχατολογικό γεγονός, την έλευση της Βασιλείας, η οποία αναμένεται να αποπερατώσει και να θέσει τέλος στην πορεία της. Ωστόσο, αρχή, κέντρο και τέλος της ιστορίας συμπίπτουν όχι ως γεγονότα καθαυτά, αλλά ως γεγονότα τα οποία εκπληρώνονται, ερμηνεύονται και νοηματοδοτούνται τελικά από το πρόσωπο και το έργο του Χριστού. Ο Χριστός ως πρόσωπο είναι το κέντρο, η αλήθεια και η πληρότητα της ιστορίας, το άλφα και το ωμέγα, ο πρώτος και ο τελευταίος. Στο πρόσωπο και στο έργο του η ιστορία του ανθρώπου αποκτά νόημα και σκοπό και, συνάμα, κατά κάποιο τρόπο, η «ιστορία του Θεού» συναντά την ιστορία του ανθρώπου. Την παράδοξη αυτή πραγματικότητα η θεολογική γλώσσα ονόμασε «ιστορία της θείας οικονομίας», ως ιστορία των ενεργειών του Θεού στην κτίση και στην ιστορία των ανθρώπων. Εξάπαντος, η Αγία Γραφή αφηγείται πρόσωπα και γεγονότα, τα οποία ήταν όλα μοναδικά και ανεπανάληπτα. Επειδή δεν περιγράφει τη δομή ή τη λειτουργία της φύσης, η γλώσσα της δεν μπορεί να γίνει η απρόσωπη και ψυχρή γλώσσα των στοιχείων της φύσης, αλλά εκφράζει τη δυναμική των προσωπικών σχέσεων και γεγονότων.

Από τη δημιουργία της κτίσης και την αστοχία του προπατορικού αμαρτήματος ως την μεσσιανική προετοιμασία της Παλαιάς Διαθήκης, αλλά και από την ενανθρώπιση ως το προσδοκώμενο τέλος των εσχάτων της Βασιλείας, η χριστιανική προσέγγιση στην ιστορία δεν είναι καθόλου απλώς ένας υποκειμενικός επαναπροσδιορισμός του ανθρώπου στον χρόνο. Η αποκάλυψη του Θεού στο πρόσωπο του Χριστού υπήρξε μία αποκάλυψη τελικού χαρακτήρα, η οποία φανέρωσε μία νέα διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης. Φανέρωσε όχι απλώς την «ιστορικότητα» της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά την ανακάλυψη της *προοπτικής* στην ιστορία, κατά την οποία η ιστορική ύπαρξη του ανθρώπου αποκτά σημασία και νόημα και συνεπάγεται την υπαρξιακή επανεκτίμηση του ίδιου του χρόνου. Είναι άλλο πράγμα η ιστορικότητα ως *έγχρονος* βίος και άλλο πράγμα η ιστορικότητα με *νόημα, σκοπό* και *προοπτική*. Η βιβλική εσχατολογική αντίληψη του Ευαγγελίου δεν συνιστά ιστορικό μηδενισμό ή απλώς μία τραγική αντίληψη και υπαρξιακή αγωνία για το πεπρωμένο του ανθρώπου, αλλά σαφώς μία αισιόδοξη εμπειρία συνάμα και προσδοκία.

Αλλά αν η αποκάλυψη του Θεού στο πρόσωπο του Χριστού έχει για τον Χριστιανισμό έναν χαρακτήρα «τελικό», η ιστορία μετά την έλευση του Χριστού στον κόσμο έχει κάποια σημασία; Μήπως η «ιστορία της σωτηρίας» έκλεισε οριστικά και ο άνθρωπος απλώς αναμένει την τελική κρίση; Μήπως η ιστορία ολοκληρώθηκε και δεν υπάρχει πλέον κανένα νόημα σε αυτήν παρά μόνο μία δίχως σημασία ροή μάταιων γεγονότων; Μήπως η εσχατολογία της Εκκλησίας συνιστά τελικά μία σαφέστατη υποτίμηση της ιστορίας του κόσμου και του ανθρώπου;

Ένας απόλυτος εσχατολογισμός που περιορίζει την Εκκλησία στον ρόλο ενός εσχατολογικού συμβόλου, ως παθητική αναμονή του τέλους, τελικά συνιστά ένα είδος απόδρασης από την ιστορία ως πραγματική πορεία γεγονότων μέσα στον χρόνο και στον χώρο. Η αντίληψη της εσχατολογίας ως πραγματοποιηθείσας κατάστασης, η οποία συντελέσθηκε ή θα συντελεσθεί οσονούπω, παροπλίζει ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία, στερώντας την από κάθε δημιουργική αξία και προοπτική. Τέτοιες αντιλήψεις δεν εκφράζουν την ορθή εσχατολογική θεώρηση της Εκκλησίας και συνιστούν πιασμά στον μύθο ή στον ανιστόρητο προφητισμό. Η Εκκλησία προλαμβάνει και βιώνει τα έσχατα μέσα στην ιστορία, δίνοντας νόημα και σκοπό στην ιστορία. Η προοπτική των εσχάτων αγκαλιάζει κάθε στιγμή της ζωής της. Μετά την ενανθρώπιση του Θεού και την ολοκλήρωση της θείας οικονομίας το Άγιο Πνεύμα, δηλαδή, ένας εσχατολογικός παράγοντας, συγκροτεί πλέον τον θεσμό της Εκκλησίας ως σώμα του Χριστού μέσα στην ιστορία. Ο Χριστός δια του Αγίου Πνεύματος είναι παρών και κατοικεί στην κοινότητα της Εκκλησίας, στην οποία πλέον συνεχίζεται η ιστορία της σωτηρίας. Κατά την ευχαριστιακή της πράξη, όπου ιστορία και εσχατολογία συμπλέκονται γόνιμα και δημιουργικά, η Εκκλησία προσλαμβάνει διαρκώς τον κόσμο και τον άνθρωπο, ενώ ταυτόχρονα προχωρεί μέσα στην περιπλοκή των ιστορικών γεγονότων. Οτιδήποτε αφορά τον κόσμο και τον άνθρωπο δεν μπορεί για τη ζωή της Εκκλησίας να είναι ουδέτερο ή αδιάφορο. Η Εκκλησία προσλαμβάνει εν Χριστώ την κτίση και την ιστορία και ως εκ τούτου η «σωτηρία» της έχει ιστορική όπως ακριβώς έχει και κοσμική διάσταση. Η ιστορία είναι για την Εκκλησία ο χρόνος όπου διενεργείται το μυστήριο της σωτηρίας του κόσμου και του ανθρώπου. Φωτίζοντας και νοσηματοδοτώντας την πορεία των γεγονότων μέσα από το πλαίσιο της εσχατολογικής της εμπειρίας, η Εκκλησία ερμηνεύει προφητικά την ιστορία, ανανοσηματοδοτώντας εν Χριστώ όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ιστορίας, ακόμη και τις πιο τραγικές και απελπιστικές, εστιάζοντας στη δημιουργική ανταπόκριση του ανθρώπου στις ενέργειες του Θεού μέσα στην ιστορία.

Το Σύμβολο της Πίστεως αρχίζει με το ρήμα «πιστεύω» και ολοκληρώνεται με το ρήμα «προσδοκώ», το οποίο ανακαλεί το «έλθέτω ή βασιλεία σου» της Κυριακής προσευχής. Στο κέντρο της πίστης, της ζωής και της λατρείας της Εκκλησίας βρίσκεται η πίστη στην Ανάσταση του Χριστού ως κορύφωση της θείας οικονομίας, ως πασχάλια εμπειρία στο σωτηριώδες έργο του Θεανθρώπου, αλλά και ως ανυπόμονη προσδοκία της εσχατολογικής του σημασίας για τον άνθρωπο και την κτίση. Η πίστη και η ελπίδα της Εκκλησίας, μολονότι στηρίζεται στις επαγγελίες και στα γεγονότα της θείας οικονομίας, είναι σταθερά στραμμένη προς το μέλλον. Και τούτο, διότι η πασχάλια πορεία του Χριστού άνοιξε τον δρόμο για την ολοκλήρωση της ιστορίας με την ανάσταση όλων στα έσχατα και με την εγκαθίδρυση της Βασιλείας. Όλα ξεκινούν από την πασχάλια εμπειρία της Εκκλησίας. «Ὡ Πάσχα τὸ μέγα καὶ ἱερώτατον, Χριστέ! δίδου ἡμῖν ἐκτυπώτερον σοῦ μετασχεῖν, ἐν τῇ ἀνεσπέρῳ ἡμέρᾳ τῆς βασιλείας Σου!». Η Ανάσταση του Χριστού είναι το ευαγγέλιο, η κλήση και το διαχρονικό κήρυγμα της Εκκλησίας προς τον κόσμο. Ταυτόχρονα, η Εκκλησία ζει με την ελπίδα, την αναμονή και τη

λαχτάρα της δεύτερης έλευσης του Χριστού, η οποία θα σημάνει την «ανάσταση των νεκρών», την υπέρβαση της φθοράς και του θανάτου, την καινή κτίση και την αιώνια ζωή της Βασιλείας. Η αρχαία Εκκλησία αντιμετώπισε άλλοτε την αμφισβήτηση της ενανθρώπισης και άλλοτε της Ανάστασης του Χριστού ή της κοινής ανάστασης των σωμάτων μέσα από τα δαιδαλώδη μυθικά σχήματα του γνωστικισμού. Τόσο η ενανθρώπιση του Θεού όσο και η ανάσταση της ανθρώπινης φύσης αποτελεί σκάνδαλο και μωρία για τον φυσικό άνθρωπο, αφού δοκιμάζει την αντοχή της λογικής και τις βεβαιότητές του, που είναι αγκιστρωμένες στην εμπειρία αυτού του κόσμου και στις δικές του μόνο δυνάμεις. Ή ο άνθρωπος αφανίζεται ολοκληρωτικά μετά τον θάνατό του ή ένα τμήμα του μονάχα, η άυλη και νοερή ψυχή του, μπορεί να επιβιώνει. Η αρχαιοελληνική κοσμολογία εντόπισε την επιβίωση αυτή του ανθρώπου στην εκ φύσεως αθανασία της ψυχής, ενώ ο γνωστικισμός στη μυστικιστική έκσταση και απόδραση της ψυχής από τον πραγματικό κόσμο. Ο φόβος του θανάτου, ο τρόμος του κενού και της ανυπαρξίας και συνάμα η δίψα και η λαχτάρα για συνέχιση της ζωής, διαμόρφωσαν ποικίλες θρησκευτικές δοξασίες και φιλοσοφικές αντιλήψεις μέσα από τις υπόγειες διαδρομές των ανατολικών δυαρχικών συστημάτων και την εκβολή τους στις μυστηριακές θρησκείες της εποχής της Καινής Διαθήκης. Είναι χαρακτηριστική η ειρωνική αντίδραση των Αθηναίων στο κήρυγμα του Παύλου, η οποία εστιάστηκε ακριβώς στο ζήτημα της ανάστασης. Ο αρχαιοελληνικός κόσμος μπορεί να ήταν πρόθυμος να δεχθεί το κήρυγμα του ενός Θεού ή του θανάτου του Ιησού, όχι όμως και το κήρυγμα για την Ανάσταση του Χριστού και την ανάσταση των νεκρών. Ο απόηχος αυτής της αντίδρασης είναι ακόμη έντονος και κατά τον 2ο και 3ο αι., όπως φαίνεται από την προσπάθεια του Ωριγένη να απαντήσει στην πολεμική του εθνικού φιλοσόφου Κέλσου. Το ζήτημα ήταν απόλυτα κρίσιμο και έθιγε συνολικά την αλήθεια της αρχαιοελληνικής φιλοσοφικής σκέψης. Η αποδοχή της ανάστασης σήμαινε πλήρη ανατροπή της αρχαιοελληνικής κοσμολογικής οντολογίας, η οποία λειτουργούσε είτε ως φιλοσοφικός είτε ως θρησκευτικός δρόμος ζωής για την πλειονότητα του τότε εθνικού κόσμου. Αν μέσα στον αέναο κόσμο που ανακυκλώνεται εξ ανάγκης μπορεί να υπάρξει μία άλλη διέξοδος σωτηρίας, πέρα από την αθανασία του κόσμου και της ψυχής, δηλαδή μία πράξη του Θεού που ελευθερώνει τον άνθρωπο από τον θάνατο, από τον τρόπο του χάους και της ανυπαρξίας, τότε όλα ανατρέπονται. Και πράγματι, η ανάσταση δεν προέρχεται από τις δυνατότητες του κόσμου ή του ανθρώπου, αλλά από τον άκτιστο Θεό, ο οποίος ίσταται εκτός του κτιστού κόσμου. Το γεγονός της Ανάστασης ταυτίζεται με το πρόσωπο και το έργο του Χριστού: «ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ. ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἄν ἀποθάνῃ, ζήσεται· καὶ πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα» (Ιω. 11,25-26). Η σωτηρία είναι υπόθεση γεγονότων και όχι μία διαδικασία της φύσης, όπως την αντιλαμβάνονταν τα ελληνιστικά μυστήρια. Η Ανάσταση του Χριστού δεν είναι μία ανάσταση της φύσης ως ροής των φυσικών φαινομένων, αλλά μία πράξη του Θεού στην ιστορία. Σε άμεση συνάφεια με την ανάσταση, ο άγιος Ειρηναίος επισημαίνει τα εξής: «Οὔτε οὖν φύσις τινὸς τῶν γεγονότων οὔτε μὴν ἀσθένεια σαρκὸς ὑπερισχύσει τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς γεγονόσιν ἀλλὰ τὰ γεγονότα ὑποτέτακται τῷ Θεῷ, καὶ τὰ πάντα ἐξυπηρετεῖ τῷ βουλήματι αὐτοῦ» (Κατὰ αιρέσεων V,6). Η διασάλευση της ανθρωποκεντρικής σταθεράς του αρχαιοελληνικού κόσμου εξηγεί τη σφοδρή αντίδραση του παγανισμού έναντι του Χριστιανισμού. Η αντίδραση αυτή δεν έπαψε να υφίσταται σε όλη την πορεία της Εκκλησίας, είτε μέσω διαφόρων αιρέσεων είτε ευθέως και αυτονομημένα, όπως συμβαίνει και στην εποχή μας. Συνεπώς, η Ανάσταση του Χριστού δεν είναι ένα ακόμη χαρακτηριστικό της χριστιανικής πίστης, αλλά το πλέον κεντρικό και καταλυτικό στοιχείο της πίστης, της λατρείας

και της ζωής της Εκκλησίας. Πρόκειται για τη θεμελιώδη ερμηνευτική αρχή που διατρέχει το οικοδόμημα της Εκκλησίας και νοηματοδοτεί θεολογικά την ιστορία της θείας οικονομίας απαρχής έως τέλους. Στην Αγία Γραφή και στην Εκκλησία ο Χριστός είναι ο αναστημένος Χριστός ως το πλήρωμα της ζωής του κόσμου και της ιστορίας.

Στο πλαίσιο αυτό ο Απόστολος Παύλος στην προς Κορινθίους Α΄ επιστολή του αντιμετωπίζει μία ομάδα χριστιανών που φαίνεται να μην πιστεύει στις συνέπειες και στη σημασία της Ανάστασης του Χριστού, δηλαδή, στην ανάσταση των νεκρών (Κεφ. 15). Όπως έδειξε η βιβλική έρευνα, ο Παύλος διασώζει ένα από τα αρχαιότερα λειτουργικά σύμβολα της πρώτης Εκκλησίας, ενδεχομένως προπαύλειο, με το οποίο διακηρύσσεται η Ανάσταση του Χριστού στη λατρεία της Εκκλησίας: «ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾶ, εἶτα τοῖς δώδεκα» (Α΄ Κορ. 15,3-5). Ο Χριστός πέθανε όντως, γι΄ αυτό και τάφηκε. Τόσο ο θάνατος όσο και η ταφή τονίζονται προς αποφυγήν οποιασδήποτε δοκητικής θεώρησης της χριστολογίας. Ο Χριστός, όμως, μετά από τρεις ημέρες αναστήθηκε. Όλα αυτά συνέβησαν όπως προτυπώθηκαν και προφητεύθηκαν σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, η οποία είναι κοινή Γραφή των Χριστιανών με τους Ιουδαίους. Μάρτυρες αυτού του γεγονότος ήταν ο Πέτρος, ο Ιάκωβος, οι δώδεκα Απόστολοι, αλλά και ο κύκλος των πεντακοσίων μαθητών. Η Ανάσταση του Χριστού, μολονότι υπερβαίνει την ιστορία, αποτελεί ένα ιστορικά μαρτυρημένο γεγονός Τελευταίος μάρτυρας της Ανάστασης του Χριστού είναι προσωπικά ο ίδιος ο Παύλος με τη χάρη του Θεού. Αυτό είναι το ευαγγέλιο της Εκκλησίας, την οποία αρχικά έδωσε ο Παύλος. Αν κάποιοι από τους χριστιανούς της Κορίνθου λέγουν ότι «ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν» (12), τότε ούτε ο Χριστός αναστήθηκε. Ακολουθως, ο Παύλος αναλύει με έντονο δραματικό τόνο μία σειρά εύλογων και ανατρεπτικών συνεπειών. Αν ο Χριστός δεν αναστήθηκε, τότε κενό είναι το κήρυγμα, κενή και η πίστη. Επιπλέον είμαστε ψευδομάρτυρες έναντι του ίδιου του Θεού και Πατρός, λέγοντας ότι ο Πατήρ ανέστησε τον Χριστό, ενώ δεν τον ανάστησε. Κατά συνέπεια, οι νεκροί δεν μπορούν να αναστηθούν, καθώς και ο Χριστός δεν αναστήθηκε. Αν ο Χριστός δεν αναστήθηκε, η πίστη είναι μάταιη, οι απ΄ αιώνος νεκροί έχουν αφανιστεί και εμείς είμαστε οι «ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων», γιατί διασπείρουμε ασύστολα ψεύδη και πλάνες στον κόσμο (12-19). Ακολουθως, ο Παύλος προσάγει ως θεμέλιο και βάση της ανάστασης των νεκρών την Ανάσταση του Χριστού, η οποία αποτελεί την «ἀπαρχή», το προοίμιο και τον αρραβώνα της ανάστασης όλων των ανθρώπων στα έσχατα της Βασιλείας. Η εν Χριστώ αυτή αντιμεταστροφή της μεταπτωτικής ανθρωπότητας φανερώνει τις θεολογικές συνέπειες του γεγονότος της Ανάστασης. Γι΄ αυτό και στην προ Ρωμαίους επιστολή ο Παύλος θα επισημάνει ιδιαίτερα τον εσχατολογικό ρόλο του Αγίου Πνεύματος στην κοινή ανάσταση: «Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν» (Ρωμ. 8,110. Όπως δια του ανθρώπου ο θάνατος εισήλθε αρχικά εν Αδάμ, έτσι και η ζωή δια του ανθρώπου θα επανέλθει τελικά εν Χριστώ με τη δεύτερη παρουσία του. Ο Χριστός με την Ανάστασή του αναφαίνεται ως περιληπτική προσωπικότητα των ανθρώπων, ως νέος Αδάμ, ως απαρχή της καινής κτίσης, ο οποίος εγκαινίασε ήδη τη ζωή του μέλλοντος αιώνος. Όταν όλοι αναστηθούν, όταν ο Χριστός ως Θεάνθρωπος θα έχει υποτάξει τα πάντα στη δύναμη του, τότε θα έχει πλέον καταργηθεί ο έσχατος εχθρός του ανθρώπου που είναι ο θάνατος και η Βασιλεία του Θεού θα είναι σταθερή και αδιάπτωτη πραγματικότητα. Συνεπώς, η καθολική ανάσταση έχει ως αιτία την

Ανάσταση του Χριστού. Καθώς η Εκκλησία έχει κεφαλή της τον Χριστό, τα μέλη του Χριστού θα συμμετάσχουν πλήρως στην Ανάστασή του κατά τα έσχατα.

Αλλά πώς είναι δυνατό να γίνει η ανάσταση των νεκρών; Ο Παύλος, όπως και η πατερική παράδοση, χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την εικόνα του σπόρου του σίτου και του στάχους ως αρχαίου συμβόλου της Ανάστασης του Χριστού. Ο σπόρος που φυτρώνει στη γη, ενώ σαπίζει και πεθαίνει, αΐφνης γίνεται στάχης που ξεπηδά στη νέα ζωή του· έτσι πρόκειται να συμβεί και με τα ανθρώπινα σώμα, καθόσον το σώμα, το οποίο ζωοποιείται από το Άγιο Πνεύμα, «σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ» και είναι πλέον σώμα πνευματικό και όχι χοϊκό. Η κληρονομία της Βασιλείας δεν μπορεί να γίνει ενόσω κυριαρχεί ακόμη η φθορά και ο θάνατος στα όντα. Η αλλαγή και ο χριστοκεντρικός μετασχηματισμός του φθαρτού σώματος σε ἀφθαρτο και πνευματικό σώμα είναι το όντως μυστήριο των εσχάτων, όταν εξαΐφνης θα γίνει η ανάσταση των νεκρών. Όταν «τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν», τότε με τη χάρη της Ανάστασης του Χριστού θα έχει εξαλειφθεί ο θάνατος και το φαρμακερό κεντρί του, που είναι η αμαρτία και η οποία τροφοδοτείται παραδόξως από την ύπαρξη του νόμου. Αυτή η προοπτική της νίκης του Χριστού ως ἐνδοξου Κυρίου βιώνεται ήδη ως σωτηρία με τη μυστηριακή πρόγευση του μέλλοντος στην ευχαριστιακή ζωή της Εκκλησίας.

Η Εκκλησία ζει, λοιπόν, και αγωνίζεται μέσα στον κόσμο και στην ιστορία με την έντονη προσδοκία της εν Χριστῷ ἀνάστασης κατά τα έσχατα. Ο αγώνας της ἐγκείται στο να διατηρεί πάντοτε ενεργό τον σύνδεσμό της ως σώμα και μέλη εκ μέρους με την κεφαλή της που είναι ο Χριστός. Ο σύνδεσμος αυτός είναι η χάρη του Αγίου Πνεύματος, η οποία ενοικίζεται αδιάκοπα στα μέλη του Σώματος της Εκκλησίας με τα μυστήρια. Στο βάθος του σώματος όπως και στο βάθος της ψυχής του ανθρώπου το Άγιο Πνεύμα είναι ο προσωπικός αρραβώνας και η προσωπική ἐγγύηση για τη συμμετοχή του στη ζωή της Βασιλείας.

Η καθολική ἀνάσταση ἐμπεριέχει το μήνυμα της κατάλυσης του θανάτου, όπως ακριβώς το προγεύεται πανηγυρικά η Εκκλησία στην Ανάσταση του Χριστού. Ο θάνατος και το κακό δεν είναι ἔργο του Θεού, αλλά της ανθρώπινης αστοχίας και αμαρτίας. «Ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ τέρπεται ἐπὶ ἀπωλείᾳ ζώντων» (Σοφ. Σολ. 1,13). Κατά τον Μέγα Βασίλειο, «ἐαυτῷ τὸν θάνατον ὁ Ἀδὰμ διὰ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Θεοῦ κατεσκεύασε, κατὰ τὸ γεγραμμένον Ὅτι μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ Σοῦ ἀπολοῦνται'. Οὕτως οὐχὶ Θεὸς ἔκτισε θάνατον, ἀλλ' ἡμεῖς ἑαυτοῖς ἐκ πονηρᾶς γνώμης ἀπεσπασάμεθα» (Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, PG 31, 345). Τα όντα κλήθηκαν στην ύπαρξη εκ του μη όντος από την αγάπη του Θεού για να ζήσουν εν κοινωνία μαζί του. Ο Θεός δεν θέλει τον θάνατο, αλλά τη ζωή των δημιουργημάτων του. Μολονότι ο θάνατος ήταν αποτέλεσμα της αμαρτίας του ανθρώπου, ο Θεός επέτρεψε να λειτουργεί, έτσι ώστε να μη συνεχίζεται ἐπ' αόριστον η αμαρτία, «ἵνα μὴ τὸ κακὸν ἀθάνατον γένηται» (Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, Εἰς τα Θεοφάνια, 12, PG 36, 324 D). Ο θάνατος καταργήθηκε με την Ανάσταση του Χριστού και πρόκειται να καταργηθεί προσωπικά για τον καθένα με την κοινή ἀνάσταση κατά τα έσχατα. Η Ανάσταση του Χριστού δείχνει την ἀλήθεια, την πληρότητα και τον σκοπό της ανθρώπινης ύπαρξης πέρα από τον θάνατο. Η σωματική ύπαρξη του ανθρώπου μπορεί να γίνει διάφανη, λαμπρή και πνευματική, να απεκδυθεί τη φθορά και να ενδυθεί την ἀφθαρσία και τη φωτεινότητα της θεωμένης ἀνθρωπότητας του Χριστού. Όταν η Αποκάλυψη λέγει «καὶ ἐξαλείψει ἀπ' αὐτῶν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος οὔτε κραυγὴ οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι· ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον» (Απ. 21,4), αυτό σημαίνει ότι η εν θανάτῳ ζωή του ανθρώπου, η πικρά ληλατημένη από τον

αδιάκοπο πόνο και το ασταμάτητο δάκρυ γενεών ανθρώπων, η οποία σφραγίζεται από την τραγωδία του θανάτου, θα λάβει οριστικά τέλος.

Επομένως, η Ανάσταση του Χριστού δεν είναι μία δευτερεύουσα διήγηση της Καινής Διαθήκης, η οποία απλώς εντάσσεται στις εσχατολογικές και αποκαλυπτικές παραστάσεις του ιουδαϊκού περιβάλλοντος, ώστε να χρειάζεται απομύθωση και υπαρξιακή ερμηνεία από τον Παύλο και τον Ιωάννη. Η ανάσταση έρχεται εκτός της ιστορίας και είναι μία πράξη εντός της ιστορίας. Από αυτή την άποψη η ανάσταση δεν προέρχεται από τη φύση ως μία εντελέχειά της, αλλά προέρχεται εκτός της φύσης και της ιστορίας, εφόσον σηματοδοτεί την εισβολή των εσχάτων στην κτίση και στην ιστορία. Αν η ανθρωποκεντρική και θετικιστική αντίληψη της ιστορίας δεν μπορεί να σηκώσει το βάρος αυτής της δράσης του Θεού στην ιστορία, ώστε να την τεκμηριώσει ιστορικά, τότε η βιβλική εσχατολογία είναι απλώς μία υπαρξιακή κατάσταση, η οποία δεν θεμελιώνεται στην ιστορία αλλά μονάχα ως καταφυγή στην πίστη του κηρύγματος. Παρά το μυθικό κοσμοείδωλο, παρά τον ανθρωπομορφισμό της βιβλικής γλώσσας, η πίστη της Εκκλησίας στην Ανάσταση του Χριστού έχει έναν απόλυτα διακριτό κεντρικό θεολογικό και σωτηριολογικό πυρήνα, ο οποίος δεν υποτάσσεται στις κατά καιρούς προτεινόμενες ερμηνευτικές μεθόδους. Έτσι, όμως, το ίδιο το κήρυγμα της Εκκλησίας αποβαίνει εντελώς ανιστορικό και είναι δυνατό να περιορίζεται σε μία απλώς ανθρωποκεντρική υπαρξιακή ερμηνεία, δίχως αναφορά ούτε στη θεολογία ούτε στην ιστορία και, βεβαίως, ούτε στην εκκλησιολογία και στην κοσμολογία. Τα πάντα αφορούν την υπαρξιακή κατάσταση του κατανοούντος δια της πίστης ανθρώπου, ενώ ο κόσμος και η ιστορία τίθενται απλώς στο περιθώριο της μοναδικότητας του ανθρώπινου υποκειμένου. Αλλά «ματαία ή πίστις ύμῶν»;

Η πίστη της Εκκλησίας δεν είναι απλώς «κατά δόκησιν» πίστη στον ιστορικό Ιησού, αλλά στον αναστάνα Κύριο της ιστορίας. Η συζήτηση περί της ανάστασης ως ερμηνείας ή ως γεγονόςτος άλλοτε με βάση την ιστορία και άλλοτε με βάση την πίστη συνεχίζεται ad infinitum στους κόλπους της προτεσταντικής χριστολογίας. Η Ορθόδοξη Παράδοση συνθέτει οργανικά το κήρυγμα της Ανάστασης με το εσχατολογικό γεγονός του Χριστού ως μία ενιαία πραγματικότητα, την οποία ψηλαφεί εμπειρικά στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας ως πρόγευση των εσχάτων. Η απόκριση «Ἄληθῶς Ἀνέστη» στον πασχάλιο χαιρετισμό αποδίδει την ιστορικότητα της Ανάστασης του Χριστού δίχως να εξαντλεί ιστορικά το εσχατολογικό αυτό γεγονός, το οποίο είναι ριζικά καινούργιο για την ιστορία. Αν η Ανάσταση ήταν μία θετικιστική πράξη ιστορικά τεκμηριωμένη και απόλυτα αντικειμενική, τότε θα δέσμευε την ελευθερία του ανθρώπου και δεν θα υπήρχε καμία χρεία κηρύγματος ή μαρτυρίας ή ύπαρξης της Εκκλησίας. Τα πάντα θα είχαν τελειώσει. Αλλά το μυστήριο της σωτηρίας και αυτό το μυστήριο της ιστορίας στη βιβλική παράδοση της Εκκλησίας δεν κατανοούνται ή κινούνται κατ' αυτόν τον τρόπο. Η Ανάσταση δεν είναι ένα υπερφυσικό ή υπεριστορικό συμβάν, αλλά ένα εσχατολογικό γεγονός, το οποίο παρέχει στον κόσμο και στον άνθρωπο τη δυνατότητα πλήρους ανακαίνισης και ανάπλασης και το οποίο κατανοείται και βιώνεται στο όλο μυστήριο της ιστορίας της σωτηρίας. Είναι άλλο πράγμα η ιστορία ως πορεία αναπόδραστων φυσικών γεγονότων και φαινομένων που απλώς συμβαίνουν στον κόσμο και είναι εντελώς άλλο πράγμα η ιστορία ως μυστήριο που ενεργείται με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος και οδηγεί τον κόσμο και τον άνθρωπο σε ένα τέλος και σε ένα σκοπό ως πλήρωμα ζωής και νοήματος. Το πλήρωμα αυτό είναι η καινή κτίση, η οποία υπερβαίνει τη φθορά και τον θάνατο, επειδή θεμελιώνεται στην Ανάσταση του Χριστού και αφορά τον άνθρωπο και δια του ανθρώπου τον κόσμο ολόκληρο. Η Ανάσταση του Χριστού δεν συνέβη απλώς αλλά και

βιώνεται ως παρουσία του αναστάντος στη ζωή της Εκκλησίας, ο οποίος διαρκώς έρχεται από τα έσχατα. Την ερμηνεία αυτή πραγματοποίησε η πατερική θεολογία και η ορθόδοξη λειτουργική υμνολογία στην εποχή της. Το ίδιο χρειάζεται να γίνεται και σε κάθε εποχή και σε κάθε γλώσσα ως ζωντανή συνέχεια της πατερικής παράδοσης.

Ανάσταση ψυχών και σωμάτων

Στη σχολαία δογματική συχνά καλλιεργείται η εντύπωση ότι τα σώματα, εφόσον είναι υλικά, η αντοχή τους είναι περιορισμένη, γι' αυτό και πεθαίνουν. Τα θνητά αυτά σώματα πρόκειται να αναστηθούν κατά τα έσχατα, ενώ η ψυχή ως νοερό στοιχείο είναι εκ φύσεως αιώνιο και αθάνατο γι' αυτό και δεν έχει ανάγκη να αναστηθεί. Εδώ, όμως, είναι ανάγκη να επισημάνουμε ότι τόσο η βιβλική όσο και η πατερική θεολογία δεν εκλαμβάνουν την ψυχή ως φύσει αλλά ως χάριτι και στην προοπτική της οικονομίας της εν Χριστώ σωτηρίας αθάνατη. Αλλά και με τη μορφή αυτή της αθανασίας, η ψυχή δεν είναι αιώνια ως αδημιούργητη. Κατά τον άγιο Αναστάσιο Σιναΐτη, «ούτε γάρ σῶμα πρὸ τῆς ψυχῆς ὑφίστατο, οὔτε ψυχή πρὸ τοῦ σώματος» (PG 89,724). Από τον άγιο Ειρηναίο Λυώνος έως τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά η πατερική ανθρωπολογία θεωρεί ότι ο άνθρωπος δεν είναι μόνο σώμα ή μόνο ψυχή αλλά «τό συναμφότερον». Ο Ιωάννης Σιναΐτης επισημαίνει τη βιβλική θεώρηση του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής ενότητας, θεωρώντας ότι η ψυχή «οὔτε γάρ προϋφίσταται τοῦ σώματος, οὔτε μεθυφίσταται, ἀλλ' ἅμα τῆ τούτου γενέσει κίττειται καὶ αὐτή» (Κλίμαξ, Λόγος 26). Κατά τον Ιωάννη Δαμασκηνό, «ἅμα δὲ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχή πέπλασται οὐ τὸ μὲν πρῶτον, τὸ δὲ ὕστερον» (Ἐκδοσις ακριβῆς 26). Ο άνθρωπος είναι πλάσμα εκ του μη όντος «ψυχῆ τε καὶ σώματι κτιστὸν», η ζωή του οποίου προέρχεται χαρισματικά από τον Θεό. Γι' αυτό και οι Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας κάνουν λόγο για τρεπτότητα ακόμη και για νέκρωση της αυτεξούσιας ψυχής, η οποία δεν ζωοποιείται από τη χάρη του Αγίου Πνεύματος και πορώνεται από τη ζωή της αμαρτίας. Η δε αμαρτία δεν διαπράττεται από το σώμα, αλλά από τον έχοντα σώμα αυτεξούσιο άνθρωπο, δηλαδή από το νοερόν της ψυχής. Αντίθετα, ο Ωριγένης φαίνεται να υπέκυψε στον ανεπαίσθητο πλατωνισμό, αποδεχόμενος ότι κάθε αθάνατο όν, είναι και κατά την αρχή του αθάνατο. Εξαιτίας της θεωρίας του για την αιώνια προϋπαρξη των ψυχών και την αποκατάσταση των πάντων αναθεματίστηκε από την Ε' Οικουμενική Σύνοδο. Μακριά από τις ποικίλες θνητοψυχικές αντιλήψεις, η πατερική θεολογία διαπιστώνει την ατίμωση της εικόνας του Θεού, την έκπτωση της ζωής, την αποξένωση της θείας χάρης και εν τέλει τη νέκρωση του πνεύματος της ψυχής, η οποία εξ ανάγκης έχει ως συνέπεια και τη νέκρωση του σώματος. Καθώς λέγει ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς «Ἔστιν ἄρα καὶ ψυχῆς νέκρωσις, ἀθανάτου κατὰ φύσιν μενούσης». Κατά τον Ιωάννη Χρυσόστομο, «ὥσπερ γάρ ἐστι σώματος θάνατος, οὔτω καὶ ψυχῆς· Ψυχή γάρ ἡ ἀμαρτάνουσα, φησὶν, αὐτὴ καὶ ἀποθανεῖται. Οὐ τοιοῦτος, οἷος ὁ τοῦ σώματος θάνατος, ἀλλὰ πολλῶ χαλεπώτερος ὁ τῆς ψυχῆς». Δεν είναι πάντως η αθανασία φυσική ιδιότητα της κτιστής ψυχής. Ούτε, ασφαλώς, το πρόβλημα του θανάτου λύνεται με την αθανασία της ψυχής. Η διατήρηση της «αθανασίας» της ψυχής μετά την πτώση σχετίζεται αποκλειστικά με την προοπτική της εν Χριστώ αποκατάστασης ολόκληρου του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής οντότητας και όχι αυτονομημένα μόνο της νοερής ψυχής, που δεν έχει ζωή αφεαυτής, αλλά κατά μετοχή στη ζωή του μόνου ζωοδότη. Μολονότι η ψυχή παραμένει καθ' ἑτερο τρόπο αθάνατη και δεν διαλύεται όπως το σώμα, ωστόσο, αυτή εξαχειώνεται και αλλοτριώνεται από τη θεία δόξα και ζωή. Μετά την οικονομία του ενανθρωπήσαντος Θεού, ο χρόνος της ζωής κάθε ανθρώπινης ύπαρξης αποκτά μοναδικό και

ανεπανάληπτο χαρακτήρα, διότι γίνεται καιρός πραγμάτωσης της ελεύθερης μετάνοιας και επιστροφής του ανθρώπου στη ζωή του Θεού. Σε κάθε περίπτωση, η υπέρβαση του θανάτου πραγματοποιήθηκε μονάχα από τον Χριστό, ο οποίος θα την επεκτείνει χαρισματικά προς όλους τους ανθρώπους κατά τη δεύτερη έλευσή του.

Στη σχολαία επίσης δογματική η δύναμη της ανάστασης αποδίδεται συνήθως στην υπερφυσική παντοδυναμία του Θεού. Η βιβλική και πατερική θεολογία δεν αναφέρεται αφηρημένα στη θεία παντοδυναμία, αλλά στην ιδιαίτερη συμβολή και στο έργο κάθε μίας θείας υπόστασης της Αγίας Τριάδος. Όπως ο Πατήρ ανέστησε τον Υιό δια του Πνεύματος, έτσι θα αναστηθούν και τα θνητά και διαλυμένα σώματα των ανθρώπων. Όπως έδωσε ζωή και μορφή στα όντα κατά τη δημιουργία, έτσι και στα έσχατα, το Άγιο Πνεύμα θα αναστήσει τα παλαιωθέντα σώματα των ανθρώπων και θα τους δώσει νέα ύπαρξη και ζωή. Τα σώματα αυτά που θα προκύψουν από την καθολική ανάσταση θα είναι σύμμορφα με το αναστημένο σώμα του Χριστού. Δεν θα υπόκεινται πλέον στη φθορά και στον θάνατο, στα πάθη της παρούσας ζωής, αλλά θα ζωοποιούνται από τη χάρη του Χριστού και του Αγίου Πνεύματος. Η ανάσταση, επειδή αφορά την ανθρώπινη φύση που προσέλαβε ο Χριστός, αφορά όλους τους ανθρώπους. Η ανάσταση είναι επανόρθωση της φύσης, «ὥσπερ γὰρ πλάττει μηδὲ βουλομένους, οὕτως ἀναπλάττει μηδὲν προεισενγκόντας». Καθώς επισημαίνει ο Νικόλαος Καβάσιλας, οι πάντες θα αναστηθούν, ακόμη και εκείνοι που δεν ετοιμάστηκαν προς τον αθάνατο βίο με τη δύναμη των μυστηρίων. Όλοι θα αναστηθούν και θα μετάσχουν με αγέραστα σώματα στην ανάσταση του Χριστού, την οποία εισήγαγε στον κόσμο μονάχα ο θάνατος του Χριστού. Μολονότι όλοι οι άνθρωποι θα αναστηθούν, ωστόσο, δεν θα συμμετάσχουν όλοι στην αιώνια ζωή της Βασιλείας. Όσοι απέφυγαν τον Χριστό, όσοι δεν συμμετέχουν με πίστη στο έργο του Σωτήρα, θα αναστηθούν, αλλά δεν θα εισέλθουν στη ζωή της Βασιλείας (Β',33). Η ένδοξη ανάσταση, η θεωρία του Θεού και η μακάρια ζωή της Βασιλείας προϋποθέτει την ελευθερία και τη θέληση του ανθρώπου. Διαφορετικά, η ανάσταση θα είναι ένα είδος αναγκαστικής αποκατάστασης, η οποία όχι απλώς δεν θα λαμβάνει υπόψη την οικονομία της σωτηρίας, αλλά ούτε καν την ελευθερία του ανθρώπου. Η Βασιλεία, όμως, και η θεωρία του Θεού και η συνύπαρξη με τον Χριστό είναι υπόθεση της ελευθερίας του ανθρώπου. Καθώς λέγει ο άγιος Μάξιμος, «βουλομένων γάρ, οὐ τυραννουμένων τό τῆς σωτηρίας μυστήριον» (Εἰς το Πάτερ ημῶν, PG 90, 880). Γι' αυτό και παρέχεται μονάχα σε εκείνους οι οποίοι θέλησαν, αγάπησαν και πόθησαν τη ζωή της Βασιλείας. Αντίθετα, όσοι δεν είδαν το κάλλος της Βασιλείας, όπως λέγει ο Χριστός, «τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτό» (Ιω. 14,17), δεν την θέλησαν, δεν την αγάπησαν, δεν θα ζήσουν στη μακάρια ζωή της. Γι' αυτούς, τα έσχατα θα σημάνουν την ανάσταση των σωμάτων τους κατά θεία δωρεά, ενώ η θέλησή τους θα τους εμποδίζει να εισέλθουν στη Βασιλεία (Β',34). Η ανάστασή τους δεν θα είναι ένδοξη, δεν θα είναι ανάσταση ζωής, αλλά ανάσταση κρίσης. Η καθολική ανάσταση θα σημάνει το τέλος της ιστορίας του κόσμου της φθοράς. Το σημαντικότερο, όμως, γεγονός των εσχάτων θα είναι η έναρξη της καινούργιας ζωής της Βασιλείας.

Συχνά οι νεότεροι δογματολόγοι σταματούν θεαματικά στο γεγονός της ανάστασης των νεκρών και αναλύουν λεπτομερώς το μελλοντικό αυτό συμβάν, αναπαράγοντας και διανθίζοντας τις σχετικές αναφορές των βιβλικών και πατερικών διηγήσεων. Μάλιστα επιμένουν στον τονισμό των ποιμαντικών και παιδαγωγικών εικόνων με σκοπό να αναπαράγουν και να ενσπείρουν μία τρομοκρατική εικόνα για τα έσχατα, τα οποία ούτως ή άλλως δεν σκηνοθετούνται. Η ενασχόληση με τη μέση κατάσταση των ψυχών απασχολεί

κυρίως τους σχολαστικούς δογματολόγους, προκειμένου να περιγράψουν με λεπτομέρειες την κατάσταση αυτή της αναμονής μέχρι την τελική είσοδο στη Βασιλεία ή τον αποκλεισμό ορισμένων. Σε μία τέτοια περίπτωση η δογματική θεολογία αλλοτριώνεται από το αυθεντικό βιβλικό και πατερικό νόημά της και προσιδιάζει περισσότερο στις γνωστικίζουσες περιγραφές της κόλασης ή του παραδείσου και στην Κόλαση του Δάντη (Θεία Κωμωδία), η οποία ανασυνθέτει τις αρχαιοελληνικές και ρωμαϊκές αντιλήψεις για τον Άδη με τις μεσαιωνικές χιλιαστικές απόψεις για το καθαρτήριο πυρ. Η λογιστική αυτή αποκαλυπτική που κατηγοριοποιεί ζώντες και τεθνεώτες είναι πιο κοντά στην ονειροκριτική και στις ψευδοπροφητείες του Νοστράδαμου παρά στην Αποκάλυψη του ευαγγελιστή Ιωάννη. Μολονότι η μέση κατάσταση των ψυχών ως ένα είδος αφηγήσεων για μεταθανάτιες εμπειρίες δεν προέρχεται από τη βιβλική, την πατερική ή τη λειτουργική θεολογία, αλλά από ορισμένες απόκρυφες, δυαρχικές και γνωστικιστικές αποκαλυπτικές οράσεις, που παρεισέφρυσαν στη χριστιανική παράδοση, έκτοτε στοιχειώνει όχι μόνο τη σχολαστική δογματική, αλλά και τη λαϊκή ευσέβεια. Οι ωριγενιστικές έριδες, ο ευαγγελισμός, ο μεσσαλιανισμός, αλλά και ο απόλυτος προορισμός και το ενάντιος προς αυτόν πελαγιανισμός εμφανίζουν ορισμένες όψεις αυτής της αποκαλυπτικής τάσης με τις αναρίθμητες περιγραφές του πνευματικού κόσμου, οι οποίες δεν συμβιβάζονται με τη δυναμική βιβλική και πατερική εσχατολογία. Καθώς επισημαίνει ο άγιος Μάρκος Ευγενικός, οι αποκαλυπτικές αναφορές και οι οπτασίες των αγίων για τη μέλλουσα κόλαση είναι σκιαγραφίες των μελλόντων να συμβούν και δεν αποτελούν ήδη «παρόντα και ενεργούμενα πράγματα» (Απολογία προς Λατίνους Δευτέρα, Marci Ephesii oratio altera de igne purgatorio, De purgatorio disputationis, vol. VIII, II Roma, 1969, σ. 69). Με αυτή την ποιμαντική έγνοια ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας απηύθυνε την περί εξόδου της ψυχής και περί της δευτέρας παρουσίας ομιλία του, επισημαίνοντας ότι δεν χρειάζεται να φοβόμαστε τον κοινό θάνατο, αλλά τον κυρίως θάνατο, καθόσον «θάνατος γάρ κυρίως, οὐχὶ ὁ χωρίζων τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, ἀλλ' ὁ χωρίζων ψυχὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ζωὴ ἐστίν· ὁ δὲ τῆς ζωῆς χωριζόμενος, τέθηκε, τὴν πρόσθεν παρρησίαν ὡς τὴν ζωὴν ἀποβαλὼν» (PG 77, 1072-1089). Σε κάθε περίπτωση είναι άλλο πράγμα η άφεση των αμαρτιών που προέρχεται ως δωρεά από την Ανάσταση του Χριστού και άλλο πράγμα ο εκτελωνισμός των ψυχών που προέρχεται από την αξιομισθία των καλών έργων και θεμελιώνει την ύπαρξη του καθαρτηρίου. Πράγματι, στην Ορθόδοξη Παράδοση, τίποτε δεν νοείται στατικά, αλλά όλα τίθενται σε μία τελειωτική πορεία χαρισματικής μετοχής στη θεία ζωή. Το πώς ακριβώς είναι η κατάσταση και πορεία αυτή, η απόπειρα «χαρτογράφησης» της, εκφράζει περισσότερο τον τρόπο, την αγωνία ή την αμηχανία ενώπιον του μέλλοντος και δεν μπορεί να περιγραφεί με εικόνες και εμπειρίες του παρόντος κόσμου, παρά μόνο συμβολικά και ποιμαντικά και κυρίως εσχατολογικά. Ο άνθρωπος κινείται ηθελημένα είτε προς τον Θεό είτε απομακρύνεται ηθελημένα από τον Θεό. Από τη μία υπάρχει δεκτικότητα, μετοχή και χαρά της κοινωνίας και από την άλλη στέρηση, αμεθεξία και οδύνη της ακοινωνησίας. Οι τεθνεώτες υπάρχουν σε σχέση με αυτή τους τη δεκτικότητα. Συνεπώς, όλα, ακόμη και η αμετανοησία, χρειάζεται να τίθενται θεραπευτικά στο επίπεδο της ελευθερίας και της τελειωτικής πορείας του ανθρώπου και ασφαλώς όχι υπό το πρίσμα της δικανικής επιβράβευσης ή τιμωρίας.

Η ζωή του «μέλλοντος αιώνας»

Η προσωπική ελευθερία ως προϋπόθεση της θέωσης

«Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθημένος, τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. ἀπεθάνετε γάρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ· ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῆ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ» (Κολ. 3,1-4). Ἡ φθορὰ ὅπως καὶ ὁ θάνατος οφείλονται στη διακοπὴ τῆς προσωπικῆς σχέσης με τὸν Θεό. Ἡ ἀμαρτία δὲν εἶναι ὑπόθεση τῆς φύσεως ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ θανάτου εἶναι ὑπόθεση ἐνός ἱστορικοῦ γεγονότος καὶ ὄχι ὑπόθεση βελτίωσης τῆς φύσης. Ἡ Ἀνάσταση σημαίνει ὅτι μπορεῖ νὰ συμβεῖ κάτι ριζικὰ νέο σὴν ἱστορία, ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὸ παρελθόν. Αὐτὸ τὸ νέο ἀποτελεῖ καὶ τὸν μόνον τρόπο με τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ σωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν θάνατο. «Τὸ μόνον καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον» (Ἰωάννη Δαμασκηνού, Ἐκδοσις ἀκριβῆς 45) εἶναι τὸ γεγονὸς τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν κεντρικότητα που ἀπέκτησε ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ σὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση.

Ἡ ἀθανασία καὶ ἡ θέωση δὲν εἶναι ὑπόθεση τῆς κτιστῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας, τόσο ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Θεοῦ που τὴν παρέχει, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου που μετέχει ἐλεύθερα σὲ αὐτήν. Ἄλλωστε, τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, κατεξοχὴν παράγοντας ἐλευθερίας καὶ χάριτος, εἶναι αὐτὸ που διενεργεῖ τὴ θέωση στοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι τὸ Πνεῦμα τῆς υιοθεσίας καὶ τῆς χριστοποίησης. Ὅταν πνέει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, δημιουργεῖ γεγονότα ἐλευθερίας. Τοῦτο συμβαίνει εὐθύς ἐξαρχῆς ἀπὸ τὴ δημιουργία ἕως τὸ γεγονὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, συνεχίζεται κυρίως σὲ μυστήρια, καὶ με πῖο ἀποκαλυπτικὸ τρόπο θὰ πραγματοποιηθεῖ σὲ ἐσχάτα κατὰ τὴν κοινὴ ἀνάσταση καὶ ζωοποίηση. Τα μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας εἶναι κατεξοχὴν γεγονότα ἐλευθερίας. Ἡ συμμετοχὴ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας σὲ αὐτὰ δὲν ἔχει τίποτε τὸ παγανιστικὸ ἢ φυσικὸ, ἀλλὰ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πραγματώνεται ὡς γεγονὸς ἀγάπης καὶ ἐλευθερίας, ὡς ἀσκητικὸ κατόρθωμα. Τα μυστήρια ἀσφαλῶς καὶ προσλαμβάνουν τὴ φύση, ὄχι ὅμως εὐλογώντας τὴ φθειρόμενη διαδικασία τῆς, ἀλλὰ ἀνάγοντας εὐχαριστιακὰ τὴ δημιουργία ὁλόκληρη σὲ τὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ὑπάρξη ὡς δῶρο ἐλευθερίας ἀποβαίνει ἐνα κατεξοχὴν χαρισματικὸ γεγονὸς. Ὅλα αὐτὰ δὲν λύνουν ὀριστικὰ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου, ἐνόσω διαρκεῖ ἀκόμη ἡ ἱστορία. Ὡστόσο, ἀποτελοῦν πρόγευση καὶ πρόληψη τῆς πληρότητας τῶν ἐσχάτων· «ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται» Ἀ' Κορ. 13,10). Στὰ ἐσχάτα θὰ καταργηθεῖ ὁ θάνατος με ἐνα μελλοντικὸ γεγονὸς, με τὴν ἀνάσταση τῶν σωμάτων λόγω τῆς Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ. Μέχρις ὅτου ἔλθῃ ἡ ἀνάσταση τῶν σωμάτων, ἡ λύση τοῦ προβλήματος βρίσκεται σὴν Ἐκκλησία. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ὡς γεγονὸς ἐλευθερίας καὶ κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου με τὸν Θεό, πραγματοποιεῖ τὴ θέωση ὄχι υποχρεωτικὰ, αὐτοματικὰ καὶ κατ' ἀνάγκη, ἀλλὰ ὀλότελα προσωπικὰ καὶ ἐλεύθερα. Ὁ θάνατος καταργήθηκε με τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Ὅσοι ζοὺν ἐν Χριστῷ, δηλαδὴ, «ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ» (Ρωμ. 8,14). Ὅπως ὁ Πατὴρ ἀνέστησε τὸν Χριστό, ἐτσι θὰ ἀναστήσει καὶ τοὺς ἀνθρώπους, «εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν» (Ρωμ. 8,11).

Ἡ ἐλπίδα καὶ καταφυγὴ τοῦ ἀνθρώπου σὴν ἀνάσταση ὡς ἔργο τοῦ Θεοῦ μέσα σὴν ἱστορία, δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ενεργὸ συμμετοχὴ του σὲ αὐτήν. Ἀντίθετα συνιστὰ κορυφωση τῆς δράσης τοῦ ἀνθρώπου μέσα σὲ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ προϋποθέτει τὴν ἐλευθερία του. Ὁ ἄνθρωπος, ἀγγίζοντας τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας του, φθάνει σὲ ἐνα σημεῖο. Ἐκεῖ ἀκριβῶς σὲ τὰ ὅριά του, ὁ Χριστὸς με τὴν Ἀνάστασή του, του προσφέρει τὴ δωρεὰ τῆς ὄντως ζωῆς. Γιατί ἡ υπέρβαση τοῦ θανάτου εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου δωρεὰ καὶ κλήση τοῦ Θεοῦ σὲ τὴ ζωὴ τῆς θέωσης. Ἐγγύο καὶ ἀρραβῶνας τῆς ἐλπίδας γιὰ τὴν ἀνάσταση

είναι η Ευχαριστία ως το μυστήριο της Καινής Διαθήκης. Στην καρδιά της Ευχαριστίας βρίσκεται η εμπειρία της Ανάστασης του Χριστού. Αυτή είναι η ελπίδα και η αποκαταδοκία ολόκληρης της δημιουργίας. Ο κόσμος μέσω του ανθρώπου ήδη γεύθηκε την πασχάλια αυτή εμπειρία. «Χαρᾶς τὰ πάντα πεπλήρωται, τῆς ἀναστάσεως τὴν πεῖραν εἰληφότα». Πρόκειται για τη διαρκή υπενθύμιση του καταλυτικού γεγονότος, της Αναστάσεως του Χριστού, το οποίο καθιστά βέβαιη και απαρασάλευτη την ελπίδα της κοινής ανάστασης. Γι' αυτό και δεν αναμένουμε απλώς, αλλά «προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας» (Β΄Πετρ. 3,12), συμμετέχουμε έμπρακτα στην ιστορία της σωτηρίας και με τη μαρτυρία του ευαγγελίου εργαζόμαστε διαρκώς για τον εκκλησιασμό της οικουμένης, επισπεύδοντας ενόψει των εσχάτων τη μεταμόρφωση του σύμπαντος κόσμου.

Όποιος γευθεί την ανάσταση της ψυχής ως ασκητικό κατόρθωμα στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας ήδη από τον παρόντα κόσμο, «ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ», αυτός θα συμμετάσχει και στη δεύτερη ανάσταση των σωμάτων στα έσχατα της Βασιλείας.

Ο Θεός «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» (Α΄Τιμ. 2,4). Ο άνθρωπος είναι μεταξύ της ζωής και του θανάτου. Ο Θεός τον καλεῖ να εκλέξει τη ζωή έναντι του θανάτου (Δευτ. 30,19). Η εκλογή αυτή της ζωής είναι άσκηση της ελευθερίας του ανθρώπου και αναφέρεται στη σημασία και στη μοναδικότητα της παρούσας ζωής. «ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας» (Β΄Κορ. 6,2). Ο άνθρωπος κατά το συναμψότερον σώματος και ψυχής έχει στην παρούσα ζωή την ευθύνη να διαχειριστεί έμπρακτα την ελευθερία του. Μετά θάνατον, δεν υπάρχει ούτε τροπή ούτε μετάνοια της ψυχής, όχι γιατί δεν την δέχεται ο Θεός, αλλά γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να αρνηθεί τον εαυτό του (Ιω. Δαμασκηνού, Κατά Μανιχαίων PG 94, 1573AB). Όταν οι Πατέρες της Εκκλησίας επισημαίνουν ότι δεν υπάρχει μετάνοια στον Άδη, δεν διατείνονται ότι ο Θεός την απαγορεύει ή ότι ο Θεός οφείλει οπωσδήποτε να προβεί σε ποινές και τιμωρίες για να μην τρωθεί η θεία δικαιοσύνη. Ο Θεός δεν τιμωρεῖ ούτε κολάζει. «Καὶ τοῦτο δὲ εἰδέναι δεῖ, ὅτι ὁ Θεὸς οὐ κολάζει τινὰ ἐν τῷ μέλλοντι, ἀλλ' ἕκαστος ἑαυτὸν δεκτικὸν ποιεῖ τῆς μετοχῆς τοῦ Θεοῦ. Ἔστιν δὲ ἡ μὲν μετοχὴ τοῦ Θεοῦ τρυφή, ἡ δὲ ἀνεξικακία αὐτοῦ κόλασις» (Κατά Μανιχαίων διάλογος, PG 94, 1545D-1548A). Στην παρούσα ζωή αναπτύσσεται το μυστήριο της ελευθερίας του ανθρώπου σε ένα απερινόητο υπαρκτικό βάθος. Τώρα είναι ο κατεξοχὴν «καιρὸς τοῦ ποιῆσαι», ο καιρὸς της ανάκαμψης από τη φθορά και τον θάνατο, ο καιρὸς της εν Χριστῷ ζωής. Όπως στην αρχική πτώση φάνηκαν οι υπαρκτικές συνέπειες της απομάκρυνσης και του χωρισμού από τη ζωή του Θεού, έτσι και τώρα, ο άνθρωπος έχει την έσχατη ευκαιρία του.

Η δικανική αντίληψη της σωτηρίας εργαλειοποίησε το ζήτημα της αιώνιας κόλασης ως αιώνιας τιμωρίας. Η Ορθόδοξη Παράδοση εξέφρασε την προοπτική της σωτηρίας περισσότερο ως θεραπεία και ως μέθεξη στη ζωή του Θεού. Αυτή η θεραπευτική και ευχαριστιακή θεώρηση της σωτηρίας, κατά τον Νίκο Ματσούκα, προκάλεσε ένα ρήγμα στη θεολογική της παράδοση, δηλαδή, ένα θεολογούμενο ζήτημα, το οποίο αντιτίθεται στον απόλυτο προορισμό της δυτικής θεολογίας. Πρόκειται για την περί αποκατάστασης των πάντων διδασκαλία του Ωριγένη, η οποία μετασχηματίζεται στη θεολογία του αγίου Γρηγορίου Νύσσης και εκφράζεται με μία νέα σύνθεση από τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή, αλλά και από τον Ισαάκ τον Σύρο (Λόγοι IB-MA), ο οποίος κάνει λόγο ακόμη και για τη σωτηρία των δαιμόνων (Λόγος M).

Το ζήτημα της αποκατάστασης ειδικά στον Ωριγένη ενδεχομένως προέρχεται από την πλατωνίζουσα σημασία του κοσμικού και εξαγνιστικού πυρός που προκαλεί την ηρακλείτεια

κίνηση και επιστροφή του κόσμου. Στον Ωριγένη ο Θεός είναι «πυρ καταλίσκον» μέσα στο οποίο οι ψυχές υπερβαίνουν τα δεσμά της αμαρτίας και της άγνοιας και μαζί με τον υλικό κόσμο, ο οποίος θα καθαρθεί και θα αιωνιοποιηθεί, θα επιστρέψουν στον Θεό. Σχεδόν τρεις αιώνες μετά θα καταδικαστεί κυρίως για ποιμαντικούς λόγους από την Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο.

Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης έκανε λόγο και αυτός για την κάθαρση της κακίας της ψυχής μέσα στο αιώνιο πυρ, ώστε να αποδοθεί καθαρή όπως ο χρυσός από τις κίβδηλες προσμίξεις. Έτσι και η προαίρεση της ψυχής είναι δυνατό να καθαρθεί και να ενωθεί με τον Θεό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το κακό που δεν έχει από μόνο του ιδιαίτερη υπόσταση, θα πάψει να υπάρχει στα ελεύθερα και ενάρετα όντα. Η κακία δεν συμβιβάζεται με το τελικό γεγονός, όπου ο Θεός θα είναι «τὰ πάντα ἐν πᾶσιν».

Ο άγιος Μάξιμος θεωρεί ότι κατά την τρίτη αποκατάσταση οι ψυχές που εξετράπησαν με την παράταση των αιώνων θα αποβάλουν τη μνήμη της κακίας και σε μία τελειωτική πορεία θα προσέλθουν στον ατελεύτητο Θεό. Έτσι, με την επίγνωση και όχι με τη μέθεξη θα λάβουν και θα απολαύσουν τα αγαθά και θα φανερωθεί ότι ο Θεός δεν είναι αίτιος της αμαρτίας. Συνεπώς, στην ανακεφαλαίωση της δημιουργίας στον Θεό που πάντοτε θα είναι μία κίνηση δίχως πέρας, εντάσσονται τα πάντα και τίποτε δεν μπορεί να χαθεί από την κτίση και την ιστορία.

Η αθανασία κατά τον Νίκο Ματσούκα δεν είναι μία επιβίωση της φύσης ή μία αισθητική απλώς κατηγορία αλλά το άκρως καλλιτεχνικό σμίλημα του ανθρώπινου προσώπου, ένας νέος τρόπος υπάρξεως για τον άνθρωπο σε σχέση και κοινωνία με τον Θεό. Η αποκατάσταση εν τέλει σημαίνει ότι τον τελευταίο λόγο τον έχει ο Θεός και η ανθρώπινη ελευθερία. Κατά τον Κάλλιστο Ware, δεν γνωρίζουμε αν όλοι θα σωθούν, μπορούμε όμως να προσευχόμαστε για όλους και να το ελπίζουμε. Το πρόβλημα της αποκατάστασης συζητήθηκε και στην εποχή μας κυρίως στο πλαίσιο της ρωσικής θρησκευτικής φιλοσοφίας, η οποία κλείνει σαφώς υπέρ της αποκατάστασης. Για τον Νικόλαο Μπερδιάγιεφ η ιδέα της ελεύθερης βούλησης μοιάζει να αποτελεί έννοια του ποινικού δικαίου για την υπεράσπιση της κόλασης. Η ιδέα της κόλασης στερεί την ηθική ζωή του ανθρώπου από κάθε νόημα, αφού της επιθέτει την ιδέα του τρόμου, πράγμα που αφαιρεί κάθε αξία και κάθε αξιοπρέπεια από την πνευματική ζωή. Ο π. Σέργιος Μπουλγκάκωφ στον γ' τόμο της Δογματικής του (L'œuvre de l'agneau) επαναστατεί αποφασιστικά στην ιδέα της κόλασης. Μία αιώνια ιδέα της κόλασης σημαίνει αποτυχία του Θεού. Είναι η ήττα του Θεού από τις δυνάμεις του σκότους. Ενδεχομένως, τα αιώνια βάσανα να εκφράζουν όχι μία ατελεύτητη περίοδο πόνου, αλλά απλώς μία ένταση πόνου σε μία χρονική στιγμή. Πίστη στην κόλαση σημαίνει απιστία στον Θεό. Κατά τον Μπερδιάγιεφ, μόνο μία αντικειμενοποίηση του ευαγγελίου, προσαρμοσμένη στην κοινωνική οργάνωση της Εκκλησίας θα μπορούσε να δικαιολογήσει μία τέτοια αντίληψη. Αλλά η χριστιανική θρησκεία είναι θρησκεία του φόβου; Άλλο πράγμα είναι η ψυχολογία και άλλο η οντολογία της κόλασης. Η κόλαση είναι ό,τι πιο αποκρουστικό σχηματίστηκε στο ανθρώπινο μυαλό. Η κατασκευή μιας αιώνιας φυλακής ως μέρος του θείου σχεδίου ανήκει στο Βασίλειο του Θεού. Πρόκειται για μία γήινη αντίληψη της δικαιοσύνης. Υπάρχουν επιβιώσεις μανιχαϊσμού στη θεωρία της κόλασης. Οι άνθρωποι πρέπει να σωθούν όλοι μαζί. Η κόλαση φαίνεται να αποτελεί ένα είδος ορθολογικοποιημένης θηριωδίας. Σε καντιανή φρασεολογία ο Μπερδιάγιεφ υποστηρίζει ότι η ανυπαρξία της κόλασης είναι ένα

ηθικό αίτημα. Γι' αυτόν, ιδέα της κόλασης συνδέεται με το παράδοξο πρόβλημα του κακού, το οποίο αποτελεί σκάνδαλο για τον άνθρωπο και για τον Θεό. Η κόλαση σημαίνει την επικράτηση του κακού. Ο αγώνας εναντίον του κακού μπορεί να είναι εξίσου κακός. Το κακό δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως θρίαμβος της δικαιοσύνης του Θεού. Το υποχρεωτικό καλό που επιβάλλεται με τη βία θα μπορούσε να γίνει μέγιστο κακό. Η κόλαση ως εκδίκηση και ως ποινική διαδικασία. Δικανικός και χρησιμοθηρικός τρόπος κατανόησης του Χριστιανισμού με σκοπό τα συμφέροντα της κοινωνικής οργάνωσης. Άλλο είναι η οδός του πόνου για την επίτευξη της ένωσης με τον Θεό και άλλο η ιδέα της κόλασης ως τιμωρίας.

Κατά τον Ιωάννη Δαμασκηνό «τὸ γὰρ βία γινόμενον ἢ ἀνάγκη φύσεως οὐκ ἀρετὴ» (Κατὰ Μανιχαίων Διάλογος 69, PG 94, 1568). Ωστόσο, όλα εξαρτώνται από τη μέθεξη και την αμεθεξία στη ζωή του Θεού. Η αναγκαιότητα του καθαρτηρίου είναι ένα είδος δικανικής αντίληψης της σωτηρίας. Είναι μία κόλαση που προσπαθεί να απαλλάξει από μία άλλη κόλαση, όπως θα έλεγε και ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης. Η σχέση με τον Θεό και η μετάβαση σε αυτόν δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα καθαρτικών ποινών ούτε ασφαλώς και μία διαδικασία επιβολής του Θεού πάνω στον άνθρωπο. Ο βασανισμός και η ποιμαντική του τρόμου, το κτιστό πυρ της κόλασης, υπήρξε για αιώνες η σταθερή εικόνα της κόλασης στη δυτική χριστιανική παράδοση. Στη θεολογική παράδοση της Ορθόδοξης Ανατολής, οι κολασμένοι νιώθουν οδύνη, επειδή είναι τυφλοί πνευματικά και γι' αυτό δεν μπορούν να δουν τον Θεό. Στη Δύση το νομικό πνεύμα κατέληξε στον απόλυτο προορισμό, ενώ η ιαματική θεώρηση της σωτηρίας στην Ανατολή προέβαλε ως θεολογούμενο ζήτημα την αποκατάσταση των πάντων. Κατά τον Νίκο Ματσούκα, το αξιοπρόσεκτο της σημασίας της αποκατάστασης των πάντων έγκειται κυρίως στις σωστές αφετηρίες της, που είναι η αντίληψη της σωτηρίας ως θεραπεία, η αθανασία ως μέθεξη στη ζωή του Θεού, η τελείωση ως θέωση, η παραδείσια ζωή ως έρωτας και κοινωνία με τον Θεό, ενώ η κόλαση θεωρείται ως ανέραστη και ακοινωνήτη ζωή. Όσο φωτεινή είναι η πορεία ζωής του μέλλοντος αιώνας, άλλο τόσο σκοτεινή είναι η ύπαρξη εκτός της Βασιλείας του Θεού. Οι βιβλικές και πατερικές μαρτυρίες της κόλασης κάνουν λόγο για την πνευματική πώρωση και αμετανοησία εκείνων των ανθρώπων που ηθελημένα δεν θα θελήσουν με όλη τους την ύπαρξη να συμμετάσχουν στη μέλλουσα ζωή. Η στέρηση της Βασιλείας θα είναι τέτοια που ενώ οι άγιοι θα βλέπουν τον Θεό ως φως, αυτοί θα τον αισθάνονται «πῦρ καταναλίσκον» (Εβρ. 12,29). Αλλά η κόλαση δεν είναι τόπος αλλά ο τρόπος μιας νεκρωμένης ζωής, η οποία στερείται την όντως ζωή. Γι' αυτό και όλες οι εικόνες της κόλασης περιγράφουν παραστατικά μία ζωή πόνου, βασάνων, λύπης και οδύνης. Στην προοπτική αυτή το αυτεξούσιο διαδραματίζει βασικό ρόλο στην αποδοχή της δωρεάς του Θεού, ενώ το κακό εκλαμβάνεται ως παρυπόσταση και ως μη ον. Η Ορθόδοξη Παράδοση δεν γνώρισε την ποιμαντική του φόβου, το βίωμα του τρομοκράτη και τιμωρού Θεού, την έννοια της ατομικής δικαίωσης, την καταβολή τιμήματος για την εξαγορά των αμαρτημάτων. Το ψυχολογικό σύνδρομο του Θεού ως σαδιστή πατέρα, ο οποίος χαίρεται να τιμωρεί κάθε παράβαση του αδύναμου ανθρώπου, εκφράζει μία καταλυτική αλλοίωση της αλήθειας του Θεού και του ανθρώπου. Η αλλοτρίωση του ήθους από το οντολογικό περιεχόμενό του μετατρέπει τη μετάνοια σε ηθικολογικό και ψυχολογικό πατρονάρισμα των συνειδήσεων, τον Θεό σε δικαστή και τον άνθρωπο σε παραβάτη. Αλλά η δικαιοσύνη του Θεού δεν είναι ο θεός του Θεού, η δικανική αυτοδικαίωση του ανθρώπου, ο οποίος εκλαμβάνει τον Θεό ως Νόμο και τη σωτηρία ως ηθική αυτοδικαίωση. Η δικαιοσύνη

του Θεού είναι η αγάπη του Θεού· η μετάνοια του ανθρώπου είναι η επίγνωση της πτώσης της ύπαρξής του. Γι' αυτό και δεν κατανόησε τη θέωση ως ευδαιμονία, αλλά ως συμμετοχή στο κάλλος της θείας ζωής ως κοινωνία και αγάπη. Η εικόνα του αββά Μακαρίου για την κόλαση ως μοναξιά και απουσία διαπροσωπικών σχέσεων ή θεώρηση του αγίου Μαξίμου για την ψυχή που μπορεί να τοποθετείται έναντι του ήλιου είτε ως κερί είτε ως πηλός και ανάλογα να σκληραίνει ή να μαλακώνει είναι εξαιρετικά ρωμαλέα και εύγλωττα παραδείγματα. Η κόλαση είναι εντέλει η πλήρης αμεθεξία και στέρση του Θεού. Οι εικόνες αυτές διορθώνουν και συμπληρώνουν τις άλλες περιγραφές που έχουν, ούτως ή άλλως ποιμαντικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα.

Σε αυτή τη θεραπευτική αντίληψη της σωτηρίας εντάσσεται και η σημασία των μνημόσυνων ως ενότητα ζώντων και τεθνεώτων μέσω της Ευχαριστίας. Δια της Ευχαριστίας, η Εκκλησία δέεται για την ανάπαυση των ψυχών των κεκοιμημένων στην αγάπη του Θεού, η οποία δεν υπόκειται σε κανένα νόμο, εφόσον η ψυχή τον αποζητάει και τον θέλει. Γι' αυτό οι τελευταίοι βυζαντινοί θεολόγοι θεωρούσαν ότι τα μνημόσυνα της Εκκλησίας είναι δυνατό να ωφελούν τους εν μετανοία κοιμηθέντες και όχι τους αμετανόητους. Η Εκκλησία προσεύχεται για τους νεκρούς, διότι χάρη στην Ανάσταση του Χριστού, ο Θεός τους διακρατεί στη δική του αιώνια μνήμη. Συνεπώς, η αναστάσιμη προοπτική της Θείας Ευχαριστίας νοηματοδοτεί τα μνημόσυνα των τεθνεώτων και όχι απλώς η δική μας μνήμη, η οποία είναι και αυτή θνητή και έγχρονη.

Η ανακαίνιση της Δημιουργίας: Πρωτολογία και εσχατολογία

«Ίδου καινὰ ποιῶ πάντα» (Αποκ 21, 5): Η ζωή του μέλλοντος αιώνας

Η βιβλική και πατερική θεολογία είναι θεολογία γεγονότων γιατί ακριβώς αφηγείται και ερμηνεύει τη δυναμική των γεγονότων της ιστορίας της θείας οικονομίας. Η χριστιανική θεολογία είναι ανάγκη να κατανοηθεί ως θεολογία της ιστορίας, γιατί ακριβώς βασίζεται σε γεγονότα και πρόσωπα και όχι σε ιδέες. Ήδη, όμως, με την πράξη της δημιουργίας, από καταβολής του κόσμου, υποδηλώνεται ένα «τέλος». Η πορεία του κόσμου συνιστά ιστορική διαδρομή και όχι αέναη ανακύκλωση της φύσης του. Ο κόσμος και ο άνθρωπος δημιουργούνται σε μια προοπτική τελείωσης. Η ιστορική δημιουργία δεν συνιστά τετελεσμένο γεγονός, αλλά είναι διαρκώς στραμμένη και ανοικτή προς την εσχατολογική της πληρότητα. Ο λόγος και ο σκοπός της ύπαρξης της είναι η σταθερή σχέση της με τον Θεό μέσω του ανθρώπου. Κεντρικός άξονας της δημιουργίας είναι η μέλλουσα ενανθρώπηση του Λόγου, η οποία τέμνει και καθοδηγεί ολόκληρη την ιστορία των σχέσεων Θεού και ανθρώπου πολύ πριν να έχει ακόμη πραγματοποιηθεί. Ότι συμβαίνει εν χρόνω είναι απολύτως σημαντικό και πραγματικό και για τον άνθρωπο και για τον Θεό. Όταν στο τέλος ο χρόνος θα «πληρωθεί» με την αιωνιότητα του Θεού, δεν θα υπάρχει πλέον ιστορία. Ωστόσο, το γεγονός του Χριστού είναι το «έφάπαξ» αλλά και το «ἔσχατον», αυτό που συνέβη μέσα στην ιστορία, αλλά και αυτό που αναμένεται ως πλήρωμα και τελείωσή της. Η ιστορία περιστρέφεται γύρω από τη μοναδικότητα και αποφασιστικότητα του χριστολογικού γεγονότος. Τίποτε το εντελώς καινούργιο δεν μπορεί να συμβεί μέσα στην ιστορία που να υπερβαίνει τον Χριστό. Ο Χριστός είναι η αρχή και το τέλος. Ιστορία και εσχατολογία σηματοδοτούν την ταυτότητα, αλλά και την πορεία της Εκκλησίας προς τη Βασιλεία.

Η ιστορικότητα είναι η ραχοκοκαλιά του Χριστιανισμού. Στο πλαίσιο της ιστορικότητας η Εκκλησία προσέλαβε στοιχεία κατά τη συνάντησή της με τον Ελληνισμό. Παρόλη την εμπλοκή της πρώιμης θεολογικής σκέψης στο παραδοσιακό αρχαιοελληνικό πλαίσιο της κοσμολογίας,

η πατερική θεολογία προσέλαβε δημιουργικά και μεταμόρφωσε τον Ελληνισμό, παρέχοντας ακριβώς την προοπτική της ιστορικότητας της θείας οικονομίας, αναβαπτίζοντας και ανακαινίζοντας την αρχαιοελληνική οντολογία με το ιστορικό και συνάμα εσχατολογικό γεγονός του Χριστού. Αντίθετα, όπου εντοπίζεται έλλειψη ή υποτονική παρουσία της ιστορικότητας τούτο οφείλεται σε έναν εξελληνισμό του Χριστιανισμού με συνακόλουθη ροπή προς την εξωβιβλική ανιστορικότητα και φυσιοκρατία. Η διδασκαλία του Ωριγένη για την προϋπαρξη των ψυχών και την αντανάκλαση ενός αιώνιου αρχετυπικού επιπέδου της ανθρώπινης ύπαρξης κινείται προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως, η πίστη και η εμπειρία της Εκκλησίας δεν αφορά έναν άσαρκο ιστορικά συμβολισμό, ένα αφηρημένο δογματικό ή μεταφυσικό σύστημα. Η Εκκλησία είναι πρωτίστως μία κοινότητα ιστορική μέσα στην κτίση, η οποία οδεύει προς την εσχατολογική πληρότητα. Ωστόσο, η εν Χριστώ σύνθεση προσώπου και ιστορίας, δημιουργίας και εσχάτων αποτελεί την καινοτομία του Χριστιανισμού. Η νέα κατηγορία της εκ του μη όντος δημιουργίας κάνει τον κόσμο σύμφυτο με τον χρόνο.

Η ιστορία δεν συνιστά προϊόν της πτώσης του ανθρώπου από κάποια αρχική παραδείσια κατάσταση του κόσμου και του ανθρώπου, όπως αφήνει να εννοηθεί ο Αυγουστίνος, αλλά άρχισε μαζί με τη δημιουργία. Πολύ περισσότερο, η ιστορία δεν είναι η φθορά που ακολούθησε μετά την πτώση και ούτε ασφαλώς η σωματική σύσταση του ανθρώπου. Η ιστορία είναι το γίνεσθαι του κτιστού, ο χώρος και ο χρόνος εκδήλωσης των ενεργειών του Θεού προς τον άνθρωπο, αλλά και της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό μέσω της χρήσης του κόσμου. Η κίνησή της είναι μη αναστρέψιμη, μία συνεχής και επί τα πρόσω πορεία, παρά τις τραγικές αντινομίες και τις κακοήθειές της. Κάθε πρόσωπο, κάθε πράξη ή γεγονός, έχουν μοναδικό, ανεπανάληπτο και αποφασιστικό νόημα. Από μία ορθόδοξη προοπτική αξίζει να επισημανθεί ότι το νόημα του κόσμου και του ανθρώπου δεν βρίσκεται πέρα και μετά από την ιστορία, αλλά μέσα και διαμέσου της ιστορίας. Η Πολιτεία του Θεού δεν είναι παρά η ίδια η δημιουργία του μεταμορφωμένη και ανακαινισμένη. Ωστόσο, ο πειρασμός της ανιστορικότητας, η αντίληψη της ιστορίας δίχως τη διάσταση του μέλλοντος και την προσδοκία των εσχάτων της Βασιλείας παραμένει ένας υπαρκτός κίνδυνος για τον θεσμοποιημένο Χριστιανισμό, αγγίζοντας έντονα και τη σύγχρονη εκκλησιαστική πραγματικότητα. Όταν όλα έχουν θεσμοθετηθεί καλώς και κλειδωθεί ήδη από το λαμπρό παρελθόν της Εκκλησίας, όταν το παρελθόν μυθοποιείται και εξιδανικεύεται ιδεαλιστικά, τότε δεν απομένει παρά η παλίνδρομη επιστροφή σε αυτό, η ακατάσχετη και αδιέξοδη μεμψιμοιρία για τα προβλήματα και την έκπτωση του παρόντος.

Το ίδιο το παρελθόν ασκεί μία παράξενη γοητεία ιδιαίτερα σε εκείνους που δεν είναι ευχαριστημένοι με το παρόν. Η θανάσιμη νοσταλγία του χρόνου προκαλεί την ανάμνηση μιας χρυσής εποχής που ανήκει στο παρελθόν και η οποία γεννά μελαγχολία και θλίψη για το παρόν. Είναι χαρακτηριστικό ότι η τάση αυτή χαρακτηρίζει όλες σχεδόν τις εποχές και όλους τους πολιτισμούς. Όπως η μνήμη δεν μπορεί να επανιδρύσει το παρελθόν, αλλά απλώς το μετασηματίζει, αφαιρώντας τα αρνητικά του στοιχεία, το ίδιο αντιφατικά λειτουργεί και η ιστορία ως προς τη θεώρηση του παρελθόντος. Αποβάλλοντας κάθε κακό και άσχημο στοιχείο, το παρελθόν ωραιοποιείται και ψευδαισθητικά μετασηματίζεται σε μία αντικειμενική πραγματικότητα, η οποία επιθυμούμε να είναι περίπου αιώνια. Πέρα από τους διάφορους φονταμενταλισμούς και ζηλωτισμούς, η Αναγέννηση στράφηκε νοσταλγικά προς την κλασική Αρχαιότητα, οι συμβολιστές και οι ρομαντικοί του 19ου αι. αναζήτησαν καταφύγιο στον Μεσαίωνα ως μακρινή πνευματική πατρίδα, οι άνθρωποι του 20ου μαγεύτηκαν από τον εξωτισμό της Άπω Ανατολής, οι λόγιοι του Βυζαντίου μέχρι την άλωση

μιμήθηκαν τη γλωσσική αρτιότητα της αττικής διαλέκτου, το νεοελληνικό κράτος στράφηκε με ένα ιστορικό άλμα στην κλασική αρχαιότητα, οι σύγχρονοι ορθόδοξοι παραπέμπουν στο ένδοξο Βυζάντιο ως το ιδεώδες πρότυπο των σχέσεων Εκκλησίας, κράτους και κοινωνίας, ως εποχή που μεγαλούργησε ο Ελληνισμός και η Ορθοδοξία. Ωστόσο, ο Γρηγόριος Θεολόγος, ο Καππαδόκης ιεράρχης της χρυσής περιόδου της ορθόδοξης θεολογίας κατά τον 4ο αι., περιέγραφε με μελαγχολική απαισιοδοξία την εκκλησιαστική κατάσταση της εποχής του. Θεωρώντας «τα της Εκκλησίας αποίμαντα», διέκρινε απαισιόδοξα ότι το πλοίο της Εκκλησίας ταξιδεύει δίχως φως μέσα στη νύκτα, ενόσω ο ίδιος ο «Χριστός καθεύδει» (Επιστολαί [Φιλαργίω], PG 37, 65). Η εξιδανίκευση του ιστορικού παρελθόντος είναι τελικά μία κατασκευή του παρόντος, η οποία απαντά σε ποικίλες ιδεολογικές και ψυχολογικές ανάγκες και οπωσδήποτε στερείται εσχατολογικής προοπτικής. Αντίθετα, μέσα στη διαρκή ένταση ιστορίας και εσχάτων, τίποτε δεν μπορεί να είναι μονολιθικό, αυτονόητο ή δικαιωμένο λόγω χρησιμότητάς. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Φλωρόφσκυ, «η ιστορική ευαισθησία είναι απαραίτητη για τον θεολόγο, είναι ο αναγκαίος όρος για να είναι κανείς μέσα στην Εκκλησία. Οποιοσδήποτε είναι αναισθητός προς την ιστορία δύσκολα θα είναι καλός χριστιανός» (Βλ. Φλωρόφσκυ Γ., Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 225).

Ο πειρασμός της ανιστορικότητας στον Χριστιανισμό δεν εμφανίζεται μόνο με την αντικειμενοποίηση ή εξιδανίκευση των ιστορικών συνθηκών του παρελθόντος, αλλά ακόμη ενδίδοντας κάθε φορά και στις κρατούσες ιστορικές συνθήκες, αδιαφορώντας για το αν, κατ' αυτό τον τρόπο, διαστρέφεται η εσχατολογική ταυτότητα της Εκκλησίας, η μόνη που μπορεί να νοηματοδοτεί την ίδια την ιστορία. Ο Χριστιανισμός, όταν προδίδει το εσχατολογικό όραμά του, υποτάσσεται τραγικά σε έναν ενδοκοσμικό προσανατολισμό. Η πράξη αυτή, όσο παράδοξο και αν φαίνεται, συνιστά άρνηση της ιστορίας, της εμπειρίας, της σημασίας και της λειτουργίας του χρόνου, που προϋποθέτει και συνεπάγεται η χριστιανική εσχατολογία. Η εσχατολογία ήταν για πολύ καιρό ένας παραμελημένος κλάδος στη σύγχρονη θεολογία. Μία ανιστορική θεολογία, βγαλμένη από τα σχολαστικά σχήματα ή από την ηθικολογία του ευσεβισμού, δεν απογύμνωσε τη χριστιανική θεολογία και πίστη μόνο από τον ιστορικό της χαρακτήρα, αλλά και από την εσχατολογική της ταυτότητα και προοπτική. Πράγματι, η εσχατολογία ήταν, και σε αρκετές περιπτώσεις συνεχίζει να είναι, ένα καταληκτικό κεφάλαιο στα θεολογικά εγχειρίδια, το οποίο ασχολείται με τα γεγονότα που πρόκειται να συμβούν στο τέλος της ιστορίας ή με την μετά θάνατο επιβίωση της ψυχής. Η εσχατολογική προοπτική δεν περιορίζεται στην αναμονή ενός απροσδιόριστου τέλους του κόσμου ή στη σωτηρία της ψυχής από τη φθαρτή σωματικότητα του ανθρώπου. Η μελλοντολογική και ατομιστική αυτή υποτίμηση της εσχατολογίας υπήρξε μία από τις μεγαλύτερες ανεπάρκειες και διαστρεβλώσεις της σύγχρονης θεολογίας, αλλά και ο πικρός καρπός της μακράς αιχμαλωσίας της ορθόδοξης θεολογίας στη Δύση. Η εσχατολογία δεν είναι ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο της χριστιανικής ζωής, πίστης και διδασκαλίας, αλλά η θεμελιώδης διάστασή της. Η εσχατολογική ερμηνεία του Χριστιανισμού είναι η μόνη βαθιά και αυθεντική ερμηνεία. Το γεγονός του Χριστού και η δεύτερη επάνοδός του ως έλευση της Βασιλείας, προσανατολίζουν προς το μέλλον, όχι ως μία μεταφυσική και στατική αιωνιότητα, αλλά ως προσδοκία και έλευση ενός μεταμορφωμένου κόσμου, ενός ανακαινισμένου χώρου και χρόνου δίχως φθορά και θάνατο. «Ο Χριστιανισμός είναι στην ουσία του εσχατολογικός και η Εκκλησία είναι μια “εσχατολογική κοινότητα”, αφού η Εκκλησία είναι η Καινή Διαθήκη, η τελική και η οριστική και, συνεπώς, η “έσχάτη”. Ο ίδιος ο Χριστός είναι ο έσχατος Αδάμ, γιατί είναι “ο καινός άνθρωπος”. Η χριστιανική προοπτική είναι κατ' ουσίαν εσχατολογική. “Τα αρχαία

παρήλθεν. Ιδού, γέγονε καινά”» (Γεωργίου Φλωρόφσκυ, Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας, σ. 74). Η εσχατολογία θέτει εδώ και τώρα, λοιπόν, την ορθή κατανόηση της Εκκλησίας και του κόσμου και φανερώνει το πλαίσιο των αμοιβαίων σχέσεών τους. Ο κόσμος είναι το λίαν καλό δημιούργημα του Θεού, το οποίο συστενάζει και συνωδίνει μαζί με τον άνθρωπο, προσδοκώντας την πλήρη ανακαίνισή του. Δίχως την προοπτική της έλευσης της Βασιλείας, ο κόσμος θα μπορούσε να ήταν ο αδιέξοδος τόπος της φθοράς και του θανάτου. Αντίθετα, η εσχατολογική δυναμική δεν αφήνει περιθώρια για κανενός είδους προσωπικό, κοσμικό ή ιστορικό πεσιμισμό. Αποκαλύπτοντας το «ἔσχατον» ως όρο και όριο αναφοράς του κόσμου, η χριστιανική πίστη απελευθερώνει τον κόσμο από μία στατική «ιεροποίηση», τον μεταμορφώνει παρέχοντας του ιστορικό δυναμισμό ως νοηματισμένη εξέλιξη μέσα στον χρόνο. Εντέλει, η εσχατολογική προοπτική καταφάσκει και μεταμορφώνει τον πολιτισμό του ανθρώπου.

Το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ ιστορίας και εσχατολογίας ερμηνεύει εν πολλοίς και τη διαφορετική θεολογική και πολιτιστική παράδοση που αναπτύχθηκε στη χριστιανική οικουμένη. Είναι πλέον κοινή η διαπίστωση ότι η χριστιανική Δύση επέδειξε εξαρχής, λόγω των αυξημένων ενδιαφερόντων της για τη θεσμική οργάνωση του βίου και τη χρηστική αντίληψη της πραγματικότητας, ιδιαίτερη έμφαση και προσήλωση στην ιστορική προσέγγιση του χριστολογικού γεγονότος. Η χριστιανική Ανατολή, δίχως να μειώνει τη σημασία του ιστορικού και δεδομένου χαρακτήρα της θείας οικονομίας, προσανατολίζεται περισσότερο σε μία εσχατολογική προσέγγιση και μυσταγωγική εμπειρία. Πράγματι, για τη δυτική χριστιανισμένη, η ιστορία της θείας οικονομίας αναδεικνύεται ως το αφηγηματικό σημείο ολόκληρης της θεολογικής παράδοσης. Η χριστιανική Δύση καθιερώνει από πολύ νωρίς τον εορτασμό των Χριστουγέννων ως απαρχή του Χριστιανισμού και συνεχίζει μέχρι τις μέρες μας να τα γιορτάζει με ιδιαίτερη έμφαση. Η Ανατολή, που μόλις κατά τον 4ο αι. εισάγει την εορτή των Χριστουγέννων, γιορτάζει με ιδιαίτερη λαμπρότητα το πασχάλιο γεγονός της Ανάστασης του Χριστού, γύρω από το οποίο περιστρέφεται ολόκληρη η λειτουργική της ζωή. Αν η Δύση τονίζει με έμφαση τον ιστορικό χαρακτήρα της χριστολογίας και εμμένει στο Σταυρό του Χριστού, η Ανατολή προτιμά να έχει μία πνευματολογική θεώρηση του χριστολογικού μυστηρίου και εκκινεί με κέντρο την Ανάσταση του Χριστού, συμπλέκοντας τα έσχατα με την ιστορία. Η δυτική παράδοση του Χριστιανισμού προβάλλει την ηθική και ιεραποστολική δραστηριότητα μέσα στον κόσμο για την αλλαγή των δεινών της ιστορίας, ενώ η ορθόδοξη επιδεικνύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ασκητική και νηπτική ζωή ως πρόγευση της Βασιλείας. Η ευχαριστιακή λατρεία της χριστιανικής Δύσης οριοθετείται κυρίως από την ιστορική ανάμνηση του Σταυρού και του πάθους, ενώ η λειτουργική εμπειρία της Ανατολής είναι φορτισμένη από το εσχατολογικό γεγονός της Ανάστασης ως υπέρβασης του πάθους και του Σταυρού. Η Ανατολή δεν αρκείται στην ιστορική επανάληψη των ιδρυτικών λόγων της Ευχαριστίας κατά τον Μυστικό Δείπνο, ως να επρόκειτο για ένα προϊόν της ιστορικής αιτιότητας, αλλά επικαλείται την έλευση του Αγίου Πνεύματος ως μιας εσχατολογικής καταστάσεως, ως πρόγευση της Βασιλείας. Αλλά και το ευαγγέλιο του Χριστού, ο λόγος της Αγίας Γραφής, για την ορθόδοξη Ανατολή δεν είναι κάτι που έρχεται από το παρελθόν, αλλά κάτι που εισβάλλει στην ιστορία από το μέλλον της Βασιλείας. Αν η δυτική θρησκευτική ζωγραφική χρησιμοποιεί τον φυσικό και ιστορικό νατουραλισμό στις αναπαραστάσεις της, η ορθόδοξη εικονογραφία προτιμά να απεικονίζει τα πρόσωπα όπως θα είναι στα έσχατα της ιστορίας.

Η δυτική παράδοση επιζητεί να είναι πιστή στο ιστορικό γεγονός, ενώ η ανατολική στην εσχατολογική πραγματικότητα, στην κατάσταση των πραγμάτων, όπως θα είναι στο τέλος. Τα έσχατα σέβονται την ιστορία, όχι γιατί την αντιγράφουν, αλλά γιατί την μεταμορφώνουν, υπερβαίνοντας ειδικά τις αντινομίες και τους περιορισμούς της ιστορίας. Η επιμονή της Ορθόδοξης Παράδοσης στον πνευματολογικό παράγοντα σημαίνει τελικά πως οτιδήποτε έχει δοθεί από τον Χριστό μέσα στην ιστορία, δεν μπορεί να αποτελεί από μόνο του επαρκή βάση για την τελική εσχατολογική πραγματικότητα. Απαιτείται πάντοτε ένα νέο γεγονός. Ο ρόλος της πνευματολογίας στη Θεία Ευχαριστία και γενικότερα στην εκκλησιολογία είναι ακριβώς να απελευθερώνει την ιστορία από τα δεσμά της φθοράς και του κακού, προσανατολίζοντάς την προς τα έσχατα. Η πνευματολογία εισάγει τον παράγοντα της ελευθερίας και του προσώπου έναντι της αναγκαιότητας και της φυσιοκρατίας, απελευθερώνει τα κτιστά όντα από τα δεδομένα όριά τους. Δίχως τον πνευματολογικό της προσδιορισμό, ολόκληρη η ιστορία της θείας οικονομίας είναι μία δεδομένη κατάσταση, η οποία προκαλεί αυτοματικά και μηχανικά, συγκεκριμένα και, εκ των προτέρων, αναγκαστικά αποτελέσματα. Σε τελική ανάλυση, ο εσχατολογικός παράγοντας της πνευματολογίας αποκαλύπτει ότι ο Θεός παραμένει ελεύθερος ακόμη και από την ελεύθερη εμπλοκή του στην ιστορία. Διαφορετικά η ενσάρκωση θα είχε καθηλώσει τον Θεό εντός της ιστορίας.

Και οι δύο παραδόσεις, εάν απομονωθούν στην αυτάρκειά τους, ενέχουν τον κίνδυνο μονομέρειας και παρανοήσεων. Είναι σύνηθες στον σύγχρονο οικουμενικό διάλογο οι μεν Ορθόδοξοι να εγκαλούν τους δυτικούς χριστιανούς για μετατροπή της εσχατολογικής πραγματικότητας σε ένα απλό αποτέλεσμα της ιστορικής διαδικασίας, οι δε δυτικοί να διατείνονται ότι η ορθόδοξη πνευματικότητα ως απόλυτος «εσχατολογισμός» συνιστά ένα είδος απόδρασης από την ιστορία και τα συγκεκριμένα προβλήματά της. Η Ορθόδοξη Παράδοση δίνει όντως μία αποφασιστική προτεραιότητα στα έσχατα έναντι της ιστορίας. Το πράττει αυτό για να μην εισαγάγει τον χρόνο και την ιστορία στο επίπεδο της ίδιας της ύπαρξης του Θεού. Το πάθος, για παράδειγμα, δεν μπορεί ποτέ να είναι στοιχείο της εσχατολογικής πραγματικότητας. Στην καινή κτίση της Βασιλείας δεν θα υπάρχει πλέον ούτε «ὁ θάνατος... οὔτε πένθος οὔτε κραυγή οὔτε πόνος οὐκ ἔστι ἔτι· ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον» (Απ. 21, 4). Διαφορετικά, η θεολογία δεν θα διαφέρει ουσιαστικά από την ανθρωπολογία και η εκκλησιολογία από την κοινωνιολογία. Χρειάζεται, συνεπώς, μία αμοιβαία και συνθετική θεώρηση των δύο προσεγγίσεων, η οποία να διακρατεί γνήσια και αυθεντικά την αλληλοδιείσδυση, αλλά και τη διαλεκτική ένταση μεταξύ ιστορίας και εσχατολογίας.

Η βιβλική και πατερική θεολογία μαρτυρεί μία διαρκή κίνηση και εξέλιξη ολόκληρης της δημιουργίας με σκοπό την τελείωση των όντων. Η εσχατολογική αυτή κίνηση εντοπίζεται ήδη στον αρχικό σκοπό της κτίσης και ανακεφαλαιώνεται κατά τρόπο δυναμικό στο κοσμο-ιστορικό γεγονός του Χριστού. Με την ενανθρώπησή του εγκαινιάσθηκε ήδη ο καινούργιος κόσμος της Βασιλείας. Με την Ανάσταση και την Πεντηκοστή τα έσχατα έχουν ήδη εισέλθει δυναμικά στην κτίση και την ιστορία. Το νόημα της ανακεφαλαίωσης ως αποκορύφωση και πληρότητα όλης της ιστορίας της σωτηρίας φανερώνει την κινητική και εσχατολογική πορεία της δημιουργίας προς τη Βασιλεία του Θεού. Οι απαρχές της εσχατολογίας, όλος ο εξελικτικός δυναμισμός και η φορά των όντων προς τα εμπρός, ενεργοποιείται από καταβολής του κόσμου. Ενώ οι ρίζες της εσχατολογικής αυτής προοπτικής βρίσκονται στην αρκτική κατάσταση των όντων, τελικά τα έσχατα παρέχουν οντότητα και νοηματοδοτούν τα πρώτα.

Σύμφωνα με τη βιβλική μαρτυρία, ο σκοπός της δημιουργίας του κόσμου, ήδη κατά την προαιώνια βουλή του Θεού, είναι η μεταμόρφωσή του σε Εκκλησία, δηλαδή, σε Βασιλεία. Η δυναμική και εξελικτική αυτή προοπτική των κτιστών όντων, δεν συμβιβάζεται με μία σκηνοθετημένη πορεία της ιστορίας ή με την θεωρία του απόλυτου προορισμού. Τα πάντα είναι ανοικτά και ενδεχόμενα, δηλαδή, ελεύθερα. Η ιστορία δεν είναι το θέατρο της δόξας του Θεού, δίχως την ελεύθερη συμμετοχή και συνεργασία του ανθρώπου. Ο Θεός δεν προόρισε κατά τρόπο δικανικό την έκβαση της ιστορίας, αμείβοντας κάποια όντα με το να εισέλθουν στη Βασιλεία και τιμωρώντας κάποια άλλα με το να αφανισθούν. Ολόκληρη η δημιουργία του Θεού καλείται να εισέλθει στην Βασιλεία ως υπόσχεση και εκπλήρωση της ζωής πέρα από τη φθορά και τον θάνατο.

Ωστόσο, η σημασία της «βασιλείας του Θεού» ή της «βασιλείας των ουρανών» στην Αγία Γραφή δεν αφορά μια υπερβατική και στατική κατάσταση, ένα είδος ιδεατής πραγματικότητας, η οποία αντιπαρατίθεται και πρόκειται μελλοντικά να απορροφήσει τον κόσμο και την ιστορία. Αντίθετα, σημαίνει την εσχατολογική πορεία και ολοκλήρωση της ιστορίας της σωτηρίας, την τελείωση του κόσμου, την αποκατάσταση της κοινωνίας μεταξύ Θεού και ανθρώπων. Τελικά, η Βασιλεία του Θεού είναι η κοινωνία και η σχέση με την ίδια τη ζωή του Τριαδικού Θεού. Κατά την ορθόδοξη θεολογία, η Εκκλησία δεν ταυτίζεται, αλλά μετέχει στη ζωή και στη Βασιλεία του Θεού. Ενόσω πορεύεται στην ιστορία, η Εκκλησία εικονίζει, προαναγγέλλει και προγεύεται την Βασιλεία. Με τον τρόπο αυτό της μετοχής και της εικονικής οντολογίας εκφράζει και πραγματώνει η ορθόδοξη θεολογία τη φιλοσοφία της ιστορίας. Η προσέγγιση αυτή δεν αποσπά εντέλει τον άνθρωπο και τη σωτηρία του από τη φύση και την ιστορία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ζωή της Εκκλησίας δεν αποτελεί ομοίομορφη επανάληψη και πρόσδεση στο παρελθόν, ένα απολιθωμένο και στατικό καθίδρυμα, αλλά συνεχή, αθόρυβη, ανακαινιστική και μεταμορφωτική επενέργεια του Αγίου Πνεύματος στην κτίση και στην ιστορία. Το Άγιο Πνεύμα είναι η μυστική ζωή της Εκκλησίας, η ανανεωτική πνοή των εσχάτων και της Βασιλείας, η οποία ζωογονεί και απελευθερώνει την ιστορία από τα δεσμά της.

Η δυτική θεολογία προσεγγίζει την Εκκλησία εγκλωβίζοντάς την συνήθως στο πλαίσιο της ιστορίας. Εκκινώντας είτε από τη δημιουργία κυρίως, όμως, από την ενσάρκωση του Χριστού ως την παγίωση της Εκκλησίας, καταλήγει στα ιστορικά έσχατα, οπότε και η Εκκλησία εκτοπίζεται πλέον από τη Βασιλεία. Η ύπαρξη της Εκκλησίας, εξάπαντος, περιορίζεται μέσα στο κλειστό σχήμα ενσάρκωση και απολύτρωση που δημιούργησε το προπατορικό αμάρτημα. Για τον λόγο αυτό, ενδεχομένως, και η διάσταση της εσχατολογίας στη δυτική εκκλησιολογία είναι αδύναμη ή κατανοείται περισσότερο γραμμικά, ως προγραμματισμένη και εναποκείμενη απόληξη στο τέρμα της ιστορίας.

Μάλιστα δε, οι θέσεις του Αυγουστίνου στο έργο του *De Civitate Dei* και οι ύστερες επεξεργασίες της σχολαστικής θεολογίας διαμόρφωσαν επί αιώνες την αντίληψη ότι η Εκκλησία ως η επίγεια πολιτεία του Θεού ταυτίζεται με τη Βασιλεία. Η ολισθηρή αυτή αντίληψη της μεσαιωνικής θεολογίας οδήγησε σε μία εγκοσμιοκρατική και αντικειμενοποιημένη θεώρηση της Βασιλείας. Εφόσον η Εκκλησία δεν μετέχει και δεν πορεύεται προς την Βασιλεία, αλλά είναι ήδη η Βασιλεία εντός της ιστορίας, εκ των πραγμάτων η Εκκλησία αποβαίνει ένας στατικός και περιχαρακωμένος ιεροκρατικός οργανισμός με σκληρυμένες δικανικές πρακτικές και ολοκληρωτικές ιεραρχικές δομές. Αλλά και η ιστορία, όταν δεν εκλαμβάνεται ως «βέβηλη» και αμαρτωλή πραγματικότητα, μετατρέπεται απλώς σε «κουκλοθέατρο» του απόλυτου προορισμού και της ανελευθερίας.

Η περιχαράκωση της Εκκλησίας σε κλειστές νομικές κατηγορίες περί σωτηρίας μετέτρεψε την πίστη και το όραμα της Βασιλείας σε θρησκεία της κόλασης, του φόβου και της τιμωρίας. Τον ολοκληρωτικό αυτό πειρασμό εξαναγκαστικής εγκαθίδρυσης μιας επίγειας βασιλείας διεκτραγωδεί ο Ντοστογιέφσκυ στον Μύθο του Μεγάλου Ιεροεξεταστή. Η δικαιολογημένη αντίδραση της προτεσταντικής θεολογίας στις εκκλησιολογικές εκτροπές του δυτικού Μεσαίωνα διαμόρφωσε σταδιακά την άποψη ότι η Εκκλησία θα καταρτηθεί στα έσχατα, εφόσον δεν ταυτίζεται με την Βασιλεία του Θεού. Τούτο είναι εύλογο, καθόσον για ένα μεγάλο φάσμα της σύγχρονης δυτικής θεολογικής σκέψης, η ταυτότητα της Εκκλησίας εντοπίζεται στο κήρυγμα, στην ιεραποστολή και στην κοινωνική δράση, δηλαδή, σε πραγματικότητες οι οποίες θα πάψουν να υφίστανται στη Βασιλεία.

Σε μια τελείως διαφορετική προοπτική, η ορθόδοξη θεολογία θεωρεί ότι η Εκκλησία, μολοντί δεν ταυτίζεται με τη Βασιλεία του Θεού, εντούτοις, χάρη στη Θεία Ευχαριστία, διατηρεί έναν άρρηκτο και δυναμικό δεσμό μαζί της. Ως εντελέχεια της ιστορίας η Εκκλησία, ενώ διακρίνεται στην παρούσα φάση από τη Βασιλεία, και μόνο κατά πρόληψη μετέχει εξεικονίζοντας τα έσχατα στη Θεία Ευχαριστία, στο μέλλον θα είναι πλήρως ενοποιημένη και ταυτόσημη με αυτήν. Η ορθόδοξη παράδοση αποδίδει στην εκκλησιολογία της ένα χαρακτήρα μάλλον μεταϊστορικό. Όχι μόνο δεν εγκλωβίζει το γεγονός της Εκκλησίας στη φάση της ανέλιξης της οικονομίας της σωτηρίας, αλλά βλέπει τις απαρχές του μέσα στη θεία ζωή, στην αγαπητική κοινωνία των προσώπων της Αγίας Τριάδος. Η Εκκλησία δεν έχει προέλευση την ιστορία, αλλά εισβάλλει μέσα σε αυτήν. Για τον λόγο αυτό, η Εκκλησία στην παρούσα φάση της δεν συνταυτίζεται πλήρως με τη Βασιλεία. Η ύπαρξη της φθοράς και του θανάτου την φέρει διαρκώς αντιμέτωπη με τη διαβρωτική δράση του κακού. Η Εκκλησία, μολοντί διακονεί το μυστήριο του αγιασμού στην φύση των όντων, ουδέποτε έθεσε όρια μεταξύ του «ιερού» και του «βέβηλου». Άλλωστε, η Εκκλησία δεν υπάρχει για τον εαυτό της, αλλά για να ζήσει ο κόσμος, για να βρει το νόημά της η ιστορία και η ανθρωπότητα. Η Εκκλησία είναι μία κοινότητα που αγωνίζεται κατά της αμαρτίας και του θανάτου και άρα αποτελείται από αμαρτωλούς και από αγίους. Και ενώ διανύει ακόμη την εβδόμη ημέρα της ιστορίας, μετέχει ωστόσο, «δι' έσόπτρου έν αίνιγματι» (Α΄ Κορ. 13.12), στην ανέσπερη και αδιάδοχη ογδόη της Βασιλείας. Τούτο συμβαίνει γιατί η ευχαριστιακή εμπειρία της Εκκλησίας είναι δυνατό να εικονίζει και να αντανακλά μέσα στην ιστορία, εδώ και τώρα, τα έσχατα της Βασιλείας.

Η Εκκλησία εικονίζει, προγεύεται και αποτελεί εσχατολογική πρόληψη της Βασιλείας, επειδή, όχι απλώς τελεί, αλλά ταυτίζεται με τη Θεία Ευχαριστία κατ' εξοχήν, η οποία είναι και η μοναδική οντολογική εικόνα της Βασιλείας του Θεού εντός της ιστορίας. Η Εκκλησία θα επιζήσει και πέραν της ιστορίας, γιατί, ακριβώς, αντλεί την ταυτότητά της από την Θεία Ευχαριστία ως γεγονός του μέλλοντος, ως κοινωνία των εσχάτων και της Βασιλείας. Κατά τον Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, η Θεία Ευχαριστία είναι το μόνο εκκλησιαστικό γεγονός, το οποίο θα επιβιώσει στη Βασιλεία. «Η Θεία Ευχαριστία είναι η στιγμή και το γεγονός κατά το οποίο η Εκκλησία βιώνει την εσχατολογική της υπόσταση, παύει να είναι αυτό που είναι και γίνεται αυτό που θα είναι. Στην Θεία Ευχαριστία η Εκκλησία υπερβαίνει τις αντινομίες της Ιστορίας και βιώνει έναν κόσμο όπως θα είναι, όταν νικηθεί ο θάνατος και εγκατασταθεί η Βασιλεία του Θεού» (Ζηζιούλα Ιωάννου, «Εκκλησία και Έσχατα», Εκκλησία και Εσχατολογία, Αθήνα 2003, σσ. 36). Όπως ο Χριστός προσέλαβε την ιστορία δίχως να ταυτισθεί απόλυτα μαζί της, έτσι και η Εκκλησία, ως το ιστορικό σώμα του Χριστού, είναι ανάγκη να προσανατολίζεται και να βαίνει διαρκώς προς το μέλλον της Βασιλείας. Ο σκοπός

της Εκκλησίας δεν είναι η περιχαράκωσή της στα όρια μιας κλειστής πολιτείας ή η μετατροπή του εσχατολογικού πολιτεύματός της σε καθεστώς του κόσμου, το οποίο επιζητεί να απολαμβάνει κοσμική κυριαρχία, χρησιμοποιώντας και απολυτοποιώντας τις δομές και τα μορφώματα της ιστορίας. Η Εκκλησία, επειδή μετέχει στη Βασιλεία του Θεού, αγωνίζεται διαρκώς να προσλαμβάνει και να μεταμορφώνει τον κόσμο και την ιστορία. Η κίνηση αυτή της πρόσληψης και μεταμόρφωσης του κόσμου δεν πραγματώνεται θριαμβολογικά ή καταπιεστικά, αλλά θυσιαστικά και κενωτικά. Η Βασιλεία του Θεού δεν ενεργεί παρά μόνο μέσα σε ατμόσφαιρα σχέσεων ελευθερίας και αγάπης. Η υπέρβαση της φθοράς και του θανάτου εντός της ιστορίας απαιτεί και προϋποθέτει το «ασκητικό κατόρθωμα» της ανθρώπινης ελευθερίας. Δίχως την ελεύθερη και ασκητική χρήση του κόσμου, δίχως έναν δημιουργικό πολιτισμό και μία νοοτροπία σχέσεων ελευθερίας και αγάπης, κάθε όραμα του μέλλοντος αποβαίνει είτε τραγική ουτοπία είτε αναγκαστικός συμβιβασμός με τα πεπερασμένα και ανακυκλούμενα σχήματα της ιστορίας. Εμφυσώντας εσχατολογική πνοή στην ιστορία, η Εκκλησία μαρτυρεί έναν άλλο τρόπο υπάρξεως, τη δυνατότητα και την προοπτική ανακαίνισης του κόσμου και του ανθρώπου. Στην προοπτική αυτή, το μέλλον δεν εξαρτάται από το παρελθόν, αλλά μπορεί να λειτουργεί απελευθερωτικά για το παρόν και για το παρελθόν. Ο κόσμος, ο άνθρωπος και η ιστορία ανοίγονται προς το μέλλον. Η Βασιλεία δεν απαξιώνει, αλλά νοηματοδοτεί και φωτίζει δημιουργικά και ελεύθερα την πορεία της ιστορίας.

Η πρόσληψη και η μεταμόρφωση του κόσμου μέσα στη διαλεκτική ιστορίας και εσχάτων είναι η κύρια αποστολή της Εκκλησίας. Η Εκκλησία υπάρχει για να ενώνει τα διεστώτα στις εκάστοτε ιστορικές συγκυρίες, για να μαρτυρεί έναν άλλο μεταμορφωμένο κόσμο, έναν άλλο τρόπο υπάρξεως των όντων, όπως, δηλαδή, θα είναι στη Βασιλεία. Η εσχατολογική αυτή λειτουργία της Εκκλησίας γίνεται ήθος και τρόπος ζωής για τον άνθρωπο και τον πολιτισμό του. Η τελείωση ως όραμα και εμπειρία της Βασιλείας δεν σημαίνει ένα είδος ευδαιμονισμού και αέναης ευφορίας, αλλά την υπέρβαση της φθοράς και του θανάτου. Η θέωση ως τελικός σκοπός του ανθρώπου, ενώ συντελείται εντός του κόσμου και της ιστορίας, ολοκληρώνεται στα έσχατα της Βασιλείας.

Η «έν Χριστῷ καινή κτίσις» σηματοδοτεί ότι «τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα» (Β Κορ. 5,17). Αρχή και πηγή της καινής κτίσης είναι η Ανάσταση του Χριστού ως απαρχή του μέλλοντος αιώνας. Ο Χριστός είναι «τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ἀρχὴ καὶ τέλος» (Αποκ. 22,13). Η ανάσταση των νεκρῶν θα σημάνει και την έναρξη της Βασιλείας. Η δημιουργία του Θεού ξεκίνησε με το «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» (Γεν. 1,1) και ολοκληρώνεται με το τέλος του χρόνου και της ιστορίας, καθόσον στη Βασιλεία του Θεού «χρόνος οὐκέτι ἔσται» (Απ. 10,6). Στην Ορθόδοξη Παράδοση η πρωτολογία συνδέεται ἀρρηκτα με την εσχατολογία, καθώς θεωρούνται δυναμικά υπό το πρίσμα της ιστορίας της θείας οικονομίας σε μία πορεία ανάπτυξης και ολοκλήρωσης με κέντρο το πρόσωπο και το έργο του Χριστού. Τόσο η ψυχή όσο και το σώμα μπορεί να ζήσουν αιώνια, όχι διότι είναι αιώνια εξαρχής, αλλά λόγω της τελειωτικής πορείας και προκοπής τους σε σχέση και κοινωνία με τον Θεό. Πριν τον κόσμο και τον χρόνο υπάρχει η αιωνιότητα του Θεού. Κατά τα έσχατα, όταν ο Θεός θα καλέσει τον κόσμο να εισέλθει στην αιωνιότητά του, τότε θα φανερωθεί ότι το μυστήριο του Χριστού έχει εισχωρήσει απόλυτα στη δημιουργία και στην ανθρωπότητα ώστε να είναι «τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός» (Κολ. 3,11). Πρόκειται για την ημέρα του Κυρίου, την ανέσπερη και ατελεύτητη, την ογδόη ημέρα, η οποία θα έχει αρχή, αλλά δεν θα έχει τέλος, διότι ο κόσμος και ο άνθρωπος θα ζουν με τη ζωτική χάρη του

Θεού «τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα» (Ρωμ. 4,17). Τίποτε δεν εἶναι ἀθάνατο καὶ αἰώνιο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. «Κατ' ἀρχὰς σὺ, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί· αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις, καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλίξεις αὐτοὺς καὶ ἀλλαγῆσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. οἱ υἱοὶ τῶν δούλων σου κατασκηνώσουσι, καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα κατευθυνθήσεται» (Ψαλμ. 101,26-29). Ὅπως θα ἀνακαινιστεῖ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἔτσι θα ἀνακαινιστεῖ καὶ ολόκληρη ἡ υλικὴ δημιουργία καὶ θα ζεῖ πλέον με τὶς ἀκτιστὲς ἐνέργειες τῆς Ἁγίας Τριάδος. Προοίμιο αὐτῆς τῆς κατάστασης υπῆρξε ἡ μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ στο Θαβώρ, τὴν ὁποία ἤδη προγεύονταν ἐν ζωῇ οἱ ἅγιοι, ἐνὸς τῆς Βασιλείας θα εἶναι σταθερὴ καὶ μόνιμη κατάσταση. Οἱ βιβλικὲς καὶ πατερικὲς μαρτυρίες ἐπισημαίνουν ὅτι ἡ ζωὴ τῆς Βασιλείας δεν μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ με λόγια καὶ με ἐμπειρίες αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Γνωρίζουμε, ὁμως, ὅτι δεν θα ὑπάρχει κορεσμός ἢ ἀνία ἀλλὰ συνεχὴς πρόοδος σύμφωνα με τὸν Παῦλο, «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένω προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπιζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος» (Β' Κορ. 3,18). Σὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴν ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ἐρμηνεύοντας τὸ Ἄσμα ἀσμάτων, ἀντέκρουσε τὶς θέσεις τοῦ Ωριγένη σχετικά με τὸν κορεσμό τῶν νοερῶν ὄντων ὡς αἰτία τῆς πτώσης κατὰ τὴν πρωτολογία, κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἐπ' ἀπειρον ἐρωτικὴν πρόοδο καὶ ἀκατάπαυστη κίνηση τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀληκτὴ θεία μακαριότητα. Σὲ καμία περίπτωση ἡ ζωὴ τῆς Βασιλείας δεν συνιστᾶ ἐπιστροφή στὸν ἀρχικὸ παράδεισο. Καθὼς λέγει ὁ Παῦλος, «τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Φιλ. 3,14)· ἡ ἐπέκταση δὲ αὐτὴ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖο στα ἐσχάτα θα ἀποκαλυφθεῖ ὡς Βασιλεία. Τὸ δε τέλος αὐτῆς τῆς πορείας θα εἶναι ἡ ἀρχὴ μιᾶς συνεχοῦς προόδου στὴ θεία ζωὴ. Ἀλλὰ ἡ συμμετοχὴ στὴ μέλλουσα ζωὴ ριζώνει ἤδη στὴν παρούσα με τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μόνη δυνατότητα νὰ ἀγγίξει τὸ κάλλος καὶ τὴν ομορφιά, νὰ ωραῖσει τὴν πεπτωκυῖα ὑπαρξὴ του εἶναι νὰ κοινωνεῖ με τὸν Χριστό. Ἡ προσδοκία τῶν ἐσχάτων προσανατολίζει τὸν ἄνθρωπον, παρέχοντας νόημα καὶ σκοπὸν στὸν παρόντα σύντομον καὶ ἐμπονον βίον του.

Κείμενα

Α' Κορ. 15:

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἐστήκατε, δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκὴ ἐπιστεύσατε. παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾶ, εἶτα τοῖς δώδεκα· ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν· ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν· ἔσχον δὲ πάντων ὡςπερ εἰ τῷ ἐκτρώματι ὤφθη κάμοι. ἐγὼ γὰρ εἶμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἶμι ἰκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ· χάριτι δὲ Θεοῦ εἶμι ὃ εἶμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἢ εἰς ἐμὲ οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσώτερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα, οὐκ ἐγὼ δέ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἢ σὺν ἐμοί. εἴτε οὖν ἐγὼ εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε. εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσιν τινες ἐν ὑμῖν ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν; εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται· εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν. εὕρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν, ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται· εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται. εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἢ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ ἀπώλοντο. εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμέν ἐν Χριστῷ μόνον, ἔλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν. Νυνὶ δὲ Χριστὸς

ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο. ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ· εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῆ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. ὅταν δὲ ὑποταγῆ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν; καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, νῆ τὴν ὑμετέραν καύχησιν ἢν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθνηριμάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὖριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. μὴ πλανᾶσθε· φθείρουσιν ἡθὴ χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. ἐκνήψατε δικαίως καὶ μὴ ἀμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινες ἔχουσι· πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. Ἄλλ' ἐρεῖ τις· πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποῖω δὲ σώματι ἔρχονται; ἄφρον, σὺ ὁ σπείρεις, οὐ ζωοποιεῖται ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ· καὶ ὁ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι σίτου ἢ τίνος τῶν λοιπῶν· ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἐκάστω τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. οὐ πᾶσα σὰρξ ἢ αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πετεινῶν. καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἢ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἢ τῶν ἐπιγείων. ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν. οὕτω καὶ γέγραπται· ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιού· ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκός, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. οἶος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί, καὶ οἶος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι. καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. Τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύναται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ. ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω· πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι· σαλπίζει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἀφθαρτοί, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος· ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ἄδη, τὸ νίκος; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἢ ἀμαρτία, ἢ δὲ δύναμις τῆς ἀμαρτίας ὁ νόμος. τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νίκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὡστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἐδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.

Β' Κορ, 12,1-10:

«Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι· ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου. οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων· εἶτε ἐν σώματι οὐκ οἶδα, εἶτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν· ἀρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ. καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον· εἶτε ἐν σώματι εἶτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδεν· ὅτι ἠρπάγη εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχῆσομαι, ὑπὲρ δὲ ἑμαυτοῦ οὐ καυχῆσομαι εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου. ἐὰν γὰρ θελήσω καυχῆσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ· φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσῃται ὑπὲρ ὃ βλέπει με ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ. Καὶ τῇ υπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ υπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ ἵνα μὴ υπεραίρωμαι. ὑπὲρ τούτου τρίς τὸν Κύριον παρεκάλεσα ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ· καὶ εἴρηκέ μοι· ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἢ γὰρ δύναμις μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. ἢ διστα οὖν μᾶλλον καυχῆσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἢ δύναμις τοῦ Χριστοῦ. διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις, ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατὸς εἰμι».

Α Κορ. 2,6-10:

«Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην,

ἦν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν, ἦν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ».

Ρωμ. 8,1-17:

«Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα· οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν, οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα τὰ τοῦ πνεύματος. τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς θάνατος, τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος ζωὴ καὶ εἰρήνη· διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται· οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται. ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν. Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται ἐσμέν οὐ τῇ σαρκὶ τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν· εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε. ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ. οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· ἀββᾶ ὁ πατήρ. αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμέν τέκνα Θεοῦ. εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι, κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκαληρονόμοι δὲ Χριστοῦ, εἴπερ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν».

Εβρ. 12,18-29:

«Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ καὶ γνώφῳ καὶ σκότῳ καὶ θυέλλῃ καὶ σάλπιγγος ἤχῳ καὶ φωνῇ ῥημάτων ἧς οἱ ἀκούσαντες παρητήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον· οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον· κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται· καὶ οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον! Μωϋσῆς εἶπεν· ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος· ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἰερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων, καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττον λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ. Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῶ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι· οὐ ἢ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσεν τότε, νῦν δὲ ἐπήγγελται λέγων· ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σεῖω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν. τὸ δὲ ἔτι ἅπαξ δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν ὡς πεπονημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα. Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες ἔχωμεν χάριν, δι' ἧς λατρεύομεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας· καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκων».

Εβρ. 9,11-12:

«Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειότερας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τοῦτ' ἔστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως, οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ Ἅγια, αἰώνιαν λύτρωσιν εὐράμενος».

Ματθ. 25,31-46:

«Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτούς ἀπ' ἀλλήλων ὡσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων. τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἠτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. ἐπεινάσα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με, γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με, ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἦλθετε πρὸς με. τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι λέγοντες· κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ διψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δὲ σε εἶδομεν ξένον καὶ συνηγάγομεν, ἢ γυμνόν καὶ

περιεβάλομεν; πότε δέ σε εἶδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρὸς σε; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς· ἀμήν λέγω ὑμῖν, ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων· πορεύεσθε ἀπ’ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. ἐπέινασα γάρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με, γυμνός, καὶ οὐ περιεβάλετέ με, ἀσθενής καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λέγοντες· κύριε, πότε σε εἶδομεν πεινῶντα ἢ διψῶντα ἢ ξένον ἢ γυμνὸν ἢ ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμεν σοι; τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς λέγων· ἀμήν λέγω ὑμῖν, ἐφ’ ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε. καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον».

Ιω. 5,24-

«ἀμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. ἀμήν ἀμήν λέγω ὑμῖν ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται· ὡσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ· καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ἣ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ’ ἑμαυτοῦ οὐδέν. καθὼς ἀκούω κρίνω, καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δίκαια ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός».

Λουκ. 20,34-

«καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐγαμίζονται· οἱ δὲ καταξιοθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται· οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται· ἰσάγγελοι γὰρ εἰσι καὶ υἱοὶ εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες. ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωϋσῆς ἐμήνυσε ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ. Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν. ἀποκριθέντες δὲ τινες τῶν γραμματέων εἶπον· διδάσκαλε, καλῶς εἶπας».

Αποκ. 20,1-6:

«Καὶ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα τὴν κλεῖν τῆς ἀβύσσου καὶ ἄλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ. καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι Διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη, καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισε καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανᾷ ἔτι τὰ ἔθνη, ἄχρι τελεσθῆ τὰ χίλια ἔτη· μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον. Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθησαν ἐπ’ αὐτούς, καὶ κρῖμα ἐδόθη αὐτοῖς, καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τὸ θηρίον οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ τοῦ Χριστοῦ χίλια ἔτη· καὶ οἱ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἔζησαν ἕως τελεσθῆ τὰ χίλια ἔτη. αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη. μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ δεύτερος θάνατος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ’ ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ’ αὐτοῦ χίλια ἔτη».

Ἰουστίνου, Διάλογος πρὸς Τρύφωνα, V, 1:

«Οὐδὲν οὖν ἴσασι περὶ τούτων ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι· οὐδὲ γὰρ ὅ τί ποτέ ἐστι ψυχὴ ἔχουσιν εἰπεῖν. Οὐκ ἔοικεν. Οὐδὲ μὴν ἀθάνατον χρὴ λέγειν αὐτήν· ὅτι εἰ ἀθάνατός ἐστι, καὶ ἀγέννητος δηλαδή. Ἀγέννητος δὲ καὶ ἀθάνατός ἐστι κατὰ τινες λεγομένους Πλατωνικούς.”Ἡκαὶ τὸν κόσμον σὺ ἀγέννητον λέγεις; Εἰσὶν οἱ λέγοντες, οὐ μέντοι γε αὐτοῖς συγκατατίθεμαι ἐγώ».

Εἰρηναίου Λυῶνος, Κατὰ Αἰρέσεων V, 12, 2:

«Ἐτερόν ἐστι πνοὴ ζωῆς, ἢ καὶ ψυχικὸν ἀπεργαζομένη τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἕτερον Πνεῦμα ζωοποιῶν τὸ καὶ πνευματικὸν αὐτὸν ἀποτελοῦν. Τὸ μὲν Πνεῦμα ἰδίως ἐπὶ Θεοῦ τάξας τοῦ ἐπ’ ἐσχάτων τῶν καιρῶν ἐκχέοντος αὐτὸ διὰ τῆς υἰοθεσίας ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν δὲ πνοὴν κοινῶς ἐπὶ τῆς κτίσεως, καὶ ποιήμα ἀναγορεύσας αὐτήν.”Ἐτερον δὲ ἐστὶ τὸ ποιηθὲν τοῦ ποιήσαντος. Ἡμὲν πνοὴ πρόσκαιρος, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀένναον. Καὶ ἡ μὲν πνοὴ ἀκμάσασα πρὸς βραχὺ καὶ καιρῷ τινι παραμείνασα μετὰ τοῦτο

πορεύεται, ἄπνουν ἐγκαταλιποῦσα ἐκεῖνο περὶ ὃ ἦν τὸ πρότερον· τὸ δὲ Πνεῦμα περιλαβὸν ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν τὸν ἄνθρωπον, ἅτε ἀεὶ παραμένον, οὐδέποτε ἐκλείψει αὐτόν».

Εἰρηναίου Λυώνος, Κατὰ αἰρέσεων V, 4:

«Ἐπειδὴ μέλη αὐτοῦ ἔσμεν καὶ διὰ τῆς κτίσεως τρεφόμεθα, τὴν δὲ κτίσιν αὐτὸς ἡμῖν παρέχει, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων καὶ βρέχων καθὼς βούλεται, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον ἴδιον αἷμα ὠμολόγησεν, ἐξ οὗ δεύσει τὸ ἡμέτερον αἷμα, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον ἴδιον σῶμα διεβεβαιώσατο, ἀφ' οὗ τὰ ἡμέτερα αὔξει σώματα. Ὅποτε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον ποτήριον καὶ ὁ γεγωνὴς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ γίνεται εὐχαριστία καὶ σῶμα Χριστοῦ, ἐκ τούτων τε αὔξει καὶ συνέστηκεν ἡ τῆς σαρκὸς ἡμῶν ὑπόστασις, πῶς δεκτικὴν μὴ εἶναι τὴν σάρκα λέγουσι τῆς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωὴ αἰώνιος, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου τρεφομένην καὶ μέλος αὐτοῦ ὑπάρχουσαν; Καθὼς ὁ μακάριος Ἀπόστολος φησὶν ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ ὅτι «Μέλη ἔσμεν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ», οὐ περὶ πνευματικοῦ τινος καὶ ἀοράτου ἀνθρώπου λέγων ταῦτα, «τὸ γὰρ πνεῦμα οὔτε ὀστέα οὔτε σάρκας ἔχει», ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἀληθινὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας, τῆς ἐκ σαρκῶν καὶ νεύρων καὶ ὀστέων συνεστῶσης, ἥτις καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου ὃ ἐστὶν αἷμα αὐτοῦ τρέφεται καὶ ἐκ τοῦ ἄρτου ὃ ἐστὶν σῶμα αὐτοῦ αὔζεται. Καὶ ὄνπερ τρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμπέλου κλιθὲν εἰς τὴν γῆν τῷ ἰδίῳ καιρῷ ἐκαρποφόρησε, καὶ «ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν» καὶ διαλυθεὶς πολλοστὸς ἠγέρθη διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ τοῦ συνέχοντος τὰ πάντα, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ εἰς χρῆσιν ἐλθόντα ἀνθρώπων καὶ προσλαμβανόμενα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, οὕτως καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ αὐτῆς τρεφόμενα καὶ τεθέντα εἰς τὴν γῆν καὶ διαλυθέντα ἐν αὐτῇ ἀναστήσεται ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὴν ἔγερσιν αὐτοῖς χαριζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὃς ὄντως τῷ θνητῷ τὴν ἀθανασίαν περιποιεῖ καὶ τῷ φθαρτῷ τὴν ἀφθαρσίαν προσχαρίζεται, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, ἵνα μὴ ὡς ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἔχοντες τὴν ζωὴν φυσιωθῶμεν καὶ ἐπαρθῶμεν ποτε κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀχάριστον ἔννοιαν ἀναλαβόντες, πείρα δὲ μαθόντες ὅτι ἐκ τῆς ἐκείνου ὑπεροχῆς ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς ἡμετέρας φύσεως τὴν εἰς ἀεὶ παραμονὴν ἔχομεν, μήτε τῆς περὶ τὸν Θεὸν δόξης ὡς ἔστιν ἀστοχῆσωμεν, μήτε τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀγνοήσωμεν, ἀλλ' εἰδῶμεν τί ὁ Θεὸς δύναται καὶ τί ἄνθρωπος εὐεργετεῖται, καὶ μὴ σφαλῶμεν ποτε τῆς ἀληθοῦς περὶ τῶν ὄντων ὡς ἔστι καταλήψεως, τούτεστι Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων».

Γρηγορίου Παλαμά, Κεφάλαι φυσικά 61, Ε', σ. 70:

«Μὴ ἂν ψυχὴν μόνην, μήτε σῶμα μόνον λέγεσθαι ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ συναμφότερον, ὃν δὴ καὶ κατ' εἰκόνα πεποιηκέναι Θεὸς λέγεται»

Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Εφεσίους Ομιλία ΙΗ, PG 62, 124:

«Ἐγὼ σοὶ δεῖξω, οὐκέτι σώματα ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων κατασφαττομένας ἐκεῖ. Καὶ γὰρ ἔστι ψυχὴν σφάττεσθαι σφαγῆ τῇ προσηκούσῃ ψυχῆ· ὡςπερ γὰρ ἐστὶ σῶματος θάνατος, οὕτω καὶ ψυχῆς· Ψυχὴ γὰρ ἡ ἀμαρτάνουσα, φησὶν, αὐτὴ καὶ ἀποθάνειται. Οὐ τοιοῦτος, οἷος ὁ τοῦ σώματος θάνατος, ἀλλὰ πολλῷ χαλεπώτερος ὁ τῆς ψυχῆς. Οὗτος μὲν γὰρ ὁ σωματικὸς θάνατος διαλύσας ἀπ' ἀλλήλων τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, τὸ μὲν πολλῶν φροντίδων καὶ πόνων ἀνέπαυσε, τὴν δὲ εἰς φανερὸν χῶρον παρέπεμψεν· εἶτα τῷ χρόνῳ διαλυθὲν καὶ ἀπορρέυσαν, πάλιν συνάγεται μετὰ ἀφθαρσίας, καὶ τὴν οἰκειὰν ἀπολαμβάνει ψυχὴν. Οὗτος μὲν οὖν τοιοῦτος· ὁ δὲ τῆς ψυχῆς φρικτὸς καὶ φοβερός. Οὐ γὰρ ἐὰν διαλυθῆ, καθάπερ τὸ σῶμα αὐτὴν παραπέμπει, ἀλλὰ καταδεθεῖσαν πάλιν ἀφθάρτω σώματι, εἰς τὸ πῦρ ἐμβιβάζει τὸ ἄσβεστον. Οὗτος τοίνυν ἐστὶν ὁ ψυχῆς θάνατος. Ὡςπερ οὖν ἐστὶ ψυχῆς θάνατος, οὕτω καὶ σφαγὴ ψυχῆς. Τί σῶματος σφαγὴ; Τὸ νεκρωθῆναι, καὶ τῆς ἐνεργείας ἀπορράγηται τῆς κατὰ ψυχὴν. Τί ἐστὶ ψυχῆς σφαγὴ; Καὶ αὐτὸ νέκρωσις. Τί δὲ νέκρωσις ψυχῆς; Ὡςπερ γὰρ τὸ σῶμα τότε νεκροῦται, ὅταν ἔρημον αὐτὸ καταλίπη τῆς οἰκειᾶς ἐνεργείας ἢ ψυχῆ· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τότε νεκροῦται, ὅταν ἔρημον αὐτὴν καταλίπη τῆς οἰκειᾶς ἐνεργείας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον».

Νικολάου Καβάσιλα, Λόγος Β' περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς:

(53.) Ὡςπερ τοίνυν ἐκεῖνο περὶ τούτων εἰπεῖν. Ἡ ἀνάστασις φύσεώς ἐστὶν ἐπανόρθωσις· τὰ δὲ τοιαῦτα προῖκα δίδωσιν ὁ Θεός—ὡςπερ γὰρ πλάττει μὴδὲ βουλομένους, οὕτως ἀναπλάττει μὴδὲν προεισενεγκόντας. Ἡ δὲ βασιλεία ἐκείνη καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ θεωρία καὶ τὸ συνεῖναι Χριστῷ τρυφὴ ἐστὶ τῆς θελήσεως· διὰ τοῦτο τοῖς θελήσασιν καὶ ἠγαπηκόσιν καὶ ποθήσασιν ἔξεστι μόνοις· τούτους μὲν γὰρ καὶ τρυφᾶν ἀκόλουθόν ἐστι τῶν ποθουμένων παρόντων, τὸν δὲ μὴ βουληθέντα ἀμήχανον. Πῶς γὰρ ἂν καὶ τρυφᾶν δύναίτο καὶ χαίρειν παρόντων, ὧν οὐκ ἔλαβε πόθον ἀπόντων; ἐπεὶ μὴδὲ ἐπιθυμῆσαι τῆνικαῦτα δύναίτ' ἂν καὶ ζητῆσαι τυχεῖν, ὅτι οὐχ ὄρα τὸ κάλλος ἐκεῖνο, καὶ ὁ φησὶν ὁ Κύριος· «Οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτό», τυφλὸς ἐντεῦθεν εἰς τὸν βίον

έκπεσών εκείνον και πάσης τυφλός έντεϋθεν εις τόν βίον έκπεσών εκείνον και πάσης αισθήσεως και δυνάμεως άπεστερημένος, δι' ών έξεστι και γνώωναι τόν Σωτήρα και θελήσαι συνείναι και δυνηθῆναι. (54.) Διά τοϋτο ού χρή θαυμάζειν, ει ζήσονται μὲν άθάνατα πάντες, ού πάντες δὲ μακαρίως· ὅτι τῆς μὲν περι τήν φύσιν άπλώς τοϋ Θεοϋ προνοίας άπολαύουσι πάντες ὁμοίως· τῶν δὲ τήν θέλησιν κοσμοϋντων δώρων, μόνοι τῶν άλλων οἱ περι Θεόν εϋσεβεῖς. Ὁ δὲ λόγος, ὅτι πᾶσι μὲν ὁ Θεός άπαντα βούλεται τάγαθά, και πάντων ὁμοίως μεταδίδωσι τῶν αϋτοϋ, και ὅσα τήν θέλησιν εϋ ποιεῖ, και ἅ τήν φύσιν έπανορθοῖ· ἡμεῖς δὲ τῶν μὲν εις τήν φύσιν τοϋ Θεοϋ χαρίτων, έπει μὴ δυνάμεθα φεύγειν, και μὴ βουλόμενοι τυγχάνομεν πάντες—και γάρ και ἄκοντας εϋ ποιεῖ και βιάζεται φιλανθρωπως, ὁπόταν άποσεισασθαι τήν εϋεργεσίαν βουλώμεθα μὲν, ού δυνώμεθα δὲ.

(55.) Τοιοϋτον δὲ τὸ τῆς άναστάσεως δῶρον· ού γάρ έφ' ἡμῖν έστιν οϋτε τὸ γεννηθῆναι τήν άρχήν οϋτε τὸ άποθανόντας άναβίωσκεσθαι πάλιν ἢ τούναντίον. Ἄ δὲ τῆς θελήσεως τῆς άνθρωπίνης έξήρηται, λέγω δη τὸ έλέσθαι τὸ άγαθόν, άμαρτιῶν άφεις, ἡθους ὀρθότης, ψυχῆς καθαρότης, Θεοϋ φίλτρον, τὸ τούτων ἄθλον ἢ έσχάτη μακαριότης. Ταϋτα δὲ έφ' ἡμῖν έστι λαβεῖν ἢ φυγεῖν, ὅθεν βουλομένοις μὲν έξεστιν, μὴ βουλομένοις δὲ πῶς ἂν γένοιτο αϋτῶν άπολαύειν; Οϋ γάρ έστιν ἄκοντας έθέλειν, οϋδὲ βιάζεσθαι βουλομένους.

(56.) Ἐτι δὲ δι' εκείνον τόν λόγον· έπει γάρ μόνος ἔλυσεν ὁ Κύριος τήν μὲν φύσιν τῆς φθορᾶς, τήν δὲ γνώμην τῆς άμαρτίας, τὸ μὲν «πρωτότοκος γενόμενος τῶν νεκρῶν», τὸ δὲ «πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εισελθὼν εις τὰ Ἁγία τῶν Ἁγίων», ἅτε τήν άμαρτιαν άποκτείνας και τόν Θεόν ἡμῖν διαλλάξας και «τὸ μεσότοιχον καταλύσας» και ὑπὲρ ἡμῶν διαλλάξας και «τὸ μεσότοιχον καταλύσας» και ὑπὲρ ἡμῶν έαυτὸν αϋτὸς αγιάσας, ἵνα και ἡμεῖς ὦμεν «ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ»· φανερόν ὅτι μόνοι λύοιντο ἂν εικότως και τῆς φθορᾶς και τῆς άμαρτίας, οἱ και θελήσεως αϋτῷ και φύσεως μετασχόντες· τὸ μὲν ὡς ἄνθρωποι, τὸ δὲ ὡς «ἡγαπηκότες τήν έπιφάνειαν αϋτοϋ» και τὸ πάθος και τοῖς προστάγμασι πεισθέντες και θελήσαντες ἅπερ εκείνος.

(57.) Οἱ δὲ τὸ μὲν εἶχον, τὸ δὲ οϋκ έδέξαντο, και τὸ μὲν ἄνθρώποις εἶναι σφισὶ συνέβη, πιστεϋειν δὲ τῷ Σωτήρι τήν σωτηρίαν και κοινωνεῖν τῷ αγαθῷ τῆς γνώμης οϋκέτι, τούτους τῆς μὲν άφέσεως τῶν άμαρτιῶν και τῶν ἐπὶ δικαιοσύνη στεφάνων έκπίπτειν άκόλουθόν έστι, τῆ γνώμῃ διῴσταμένους· λυθῆναι δὲ τήν έτέραν έλευθερίαν και άναστῆναι τῆς φύσεως τῆς αϋτῆς ὡς ἄνθρωπῳ τῷ Χριστῷ γενομένους, οϋδὲν κωλύει. Τὸ γάρ βάπτισμα τῆς ἐν Χριστῷ μακαρίας ζωῆς αἰτίον έστι μόνον, οϋ τῆς ζωῆς· άπλώς γάρ τήν άθάνατον ζωήν, τὸν Χριστὸν τεθνάναι και άναβιώσαι πᾶσι παρέσχεν ὁμοίως. Διά τοϋτο ἢ μὲν άνάστασις καινόν έστι δῶρον πᾶσιν ἄνθρώποις, ἅφεις δὲ άμαρτιῶν και οἱ ἐν οϋρανοῖς στεφάνοι και ἡ βασιλεία, εκείνων γίνεται μόνων, οἷς ὑπῆρξε προεισενέγκαι τήν ὀφειλομένην συντέλειαν, οἱ τάπτουσιν έαυτοὺς ένθένδεν, ὡς έστιν οἰκείως ἔχειν πρὸς τόν βίον εκείνον και τόν νυμφίον· γεννώμενοι μὲν καινῶς, ὅτι καινός εκείνος Ἄδάμ, κάλλει δὲ λάμποντες και τήν ὥραν σώζοντες, ἦν αϋτοῖς ένεποίησε τὸ λουτρόν, ὅτι «ὠραῖος κάλλει παρά τοὺς υἱοὺς τῶν ἄνθρώπων», και τήν μὲν κεφαλὴν έστῶσαν ἔχοντες οἷαι τῶν ὀλυμπιονικῶν ὅτι στεφάνός έστιν, ὧτα δὲ ὅτι Λόγος, ὀφθαλμοὺς δὲ ὅτι ἡλιος, ὁσφρησιν δὲ ὅτι και μύρον έστιν ὁ νυμφίος και «μύρον έκκενωθέν», σεμνοὶ δὲ και ἐπὶ τῶν ἱματίων διά τόν γάμον. Εἶεν.

Κυριακή της Πεντηκοστής, Εἰς τὸν Εσπερινόν της γονυκλισίας :

«... Ὁ εις ἄδου καταβάς και μοχλοὺς αἰωνίους συντρίψας, και τοῖς κάτω καθημένοις ἄνοδον ὑποδείξας, ..., έπάκουσον ἡμῶν δεομένων Σου, και άνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν δούλων Σου, τῶν προκεκοιμημένων πατέρων και άδελφῶν ἡμῶν, και λοιπῶν συγγενῶν κατὰ σάρκα, και πάντων τῶν οἰκείων τῆς πίστεως, ... πάσης φύσεως άνθρωπίνης Δημιουργέ, συνισταμένης τε και πάλιν λυομένης, ζωῆς τε και τελευτῆς, τῆς ένταϋθα διαγωγῆς και τῆς εκείθεν μεταστάσεως· ὁ χρόνους μετρῶν τοῖς ζῶσι, και καιροὺς θανάτου ἰστῶν, κατάγων εις ἄδου και άνάγων, ... ὁ τοὺς θανάτου κέντρῳ πληγέντας άναστάσεως έλπίσι ζωογονῶν. Αϋτός, Δέσποτα τῶν άπάντων, ..., ὁ και ἐν ταύτῃ τῇ παντελείῳ έορτῇ και σωτηριῶδει, ἰλασμοὺς μὲν ἰκεσίους ὑπὲρ τῶν κατεχομένων ἐν ἄδη καταξιώσας δέχεσθαι, μεγάλας δὲ παρέχων ἡμῖν έλπίδας, ἄνεσις τοῖς κατεχομένοις τῶν κατεχόντων αϋτοὺς άνιαρῶν και παραψυχῆν παρά Σοῦ καταπέμπεσθαι, έπάκουσον ἡμῶν τῶν ταπεινῶν και οἰκτρῶν δεομένων Σου, και άνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν δούλων Σου τῶν προκεκοιμημένων, ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐν τόπῳ άναψύξεως, ένθα άπέδρα πᾶσα ὀδύνη, λύπη και στεναγμός· και κατάταξον τὰ πνεύματα αϋτῶν ἐν σκηναῖς δικαίων, και εἰρήνης και άνέσεως άξιωσον αϋτοὺς· ὅτι οϋχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί Σε, Κύριε, οϋδὲ οἱ ἐν ἄδη έξομολόγησιν παρρησιάζονται προσφέρειν Σοι, άλλ' ἡμεῖς οἱ ζῶντες εϋλογοῦμεν Σε και ἰκετεύομεν, και τὰς ἰλασθηρίους εϋχὰς και θυσίας προσάγομέν Σοι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αϋτῶν. ... Σὸν γάρ, ὡς ἀληθῶς, και μέγα ὄντως μυστήριον ... ἦ τε πρόσκαιρος λύσις τῶν Σῶν κτισμάτων και ἢ μετά ταϋτα συνάφεια και άνάπαυσις ἢ εις αἰῶνας. Σοὶ χάριν ἐπὶ πᾶσιν ὁμολογοῦμεν, ἐπὶ ταῖς εισόδοις ἡμῶν ταῖς εις τόν κόσμον τοϋτον και ταῖς έξόδοις, αἱ τὰς έλπίδας ἡμῖν τῆς άναστάσεως και τῆς άκηράτου ζωῆς, διά τῆς

Σῆς ἀψευδοῦς ἐπαγγελίας προμνηστεύονται, ἧς ἀπολαύσαμεν ἐν τῇ μελλούσῃ δευτέρᾳ παρουσίᾳ Σου... Δέξαι οὖν, Δέσποτα, δεήσεις καὶ ἰκεσίας ἡμετέρας, καὶ ἀνάπαυσον πάντας, τοὺς πατέρας ἐκάστου καὶ μητέρας καὶ τέκνα καὶ ἀδελφούς καὶ ἀδελφὰς καὶ εἴ τι ἄλλον ὁμογενές καὶ ὁμόφυλον, καὶ πάσας τὰς προαναπαυσασμένας ψυχὰς ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου. Καὶ κατὰταξον τὰ πνεύματα αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς, ἐν κόλποις Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, ἐν χώρᾳ ζώντων, εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, ἐν παραδείσῳ τρυφῆς, διὰ τῶν φωτεινῶν Ἀγγέλων Σου εἰσάγων ἅπαντας εἰς τὰς ἀγίας Σου μονάς. Συνέγειρον καὶ τὰ σώματα ἡμῶν ἐν ἡμέρᾳ ἧ ὥρισας, κατὰ τὰς ἀγίας Σου καὶ ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας. Οὐκ ἔστιν οὖν, Κύριε, τοῖς δούλοις Σου θάνατος, ἐκδημούντων ἡμῶν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ πρὸς Σὲ τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐνδημούντων, ἀλλὰ μετὰστασις ἀπὸ τῶν λυπηροτέρων ἐπὶ τὰ χρηστότερα καὶ θυμηδέστερα, καὶ ἀνάπαυσις καὶ χαρὰ».

Θεῖα Λειτουργία:

«Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαισχυντα, εἰρηνικά, καὶ καλὴν ἀπολογία τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ αἰτησώμεθα».

Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, Καθημερινὰ εὐχαὶ εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ τοῦ Προσευχηταρίου Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ, Ἀρχιμ. Νικ. Χατζηνικολάου, Προσευχητικὴ Φιλοκαλία, Ἀθῆναι 2002, σσ. 232-233:

«Ἄλλ' ὦ Χριστέ, ... καινοποιήσας, ἐγκαίνισον ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν, Κύριε, σπουδὴν πρὸ τοῦ θανάτου, ὅπως ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς ἐξόδου ἡμῶν γνῶμεν, πῶς ἦν ἡ εἴσοδος ἡμῶν καὶ ἡ ἔξοδος εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἕως ἂν τελειώσωμεν τὸ ἔργον, εἰς ὃ ἐκλήθημεν κατὰ τὸ θέλημά Σου ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ πρῶτον, καὶ μετὰ ταῦτα ἐλπίσωμεν ἐν διανοίᾳ πεπληρωμένῃ πεποιθήσεως, δέξασθαι τὰ μεγάλα, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τῶν Γραφῶν, ἃ ἠτοίμασεν ἡ ἀγάπη Σου ἐν τῇ δευτέρᾳ καινουργίᾳ, ὣν ἡ μνήμη φυλάττεται ἐν πίστει τῶν μυστηρίων».

Δευτ. 30,15-20:

«Ἴδου δέδωκα πρὸ προσώπου σου σήμερον τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. ἐὰν εἰσακούσῃς τὰς ἐντολὰς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἃς ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεόν σου, πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ καὶ φυλάσσεσθαι τὰ δικαιώματα αὐτοῦ καὶ τὰς κρίσεις αὐτοῦ, καὶ ζήσεσθε, καὶ πολλοὶ ἔσεσθε, καὶ εὐλογησῆσθε σε Κύριος ὁ Θεὸς σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ, εἰς ἣν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ κληρονομησῆσαι αὐτήν. καὶ ἐὰν μεταστῇ ἡ καρδίᾳ σου καὶ μὴ εἰσακούσῃς καὶ πλανηθῆις προσκυνήσῃς θεοῖς ἑτέροις καὶ λατρεύσῃς αὐτοῖς, ἀναγγέλλω σοι σήμερον ὅτι ἀπωλεία ἀπολεῖσθε καὶ οὐ μὴ πολυήμεροι γένησθε ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς ἣν ὑμεῖς διαβαίνετε τὸν Ἰορδάνην ἐκεῖ κληρονομησῆσαι αὐτήν. διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν, τὴν εὐλογία καὶ τὴν κατάραν· ἐκλεξαι τὴν ζωὴν σύ, ἵνα ζήσῃς σύ καὶ τὸ σπέρμα σου, ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Θεόν σου, εἰσακούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ καὶ ἔχεσθαι αὐτοῦ· ὅτι τοῦτο ἡ ζωὴ σου καὶ ἡ μακρότης τῶν ἡμερῶν σου, κατοικεῖν ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ὤμοσε Κύριος τοῖς πατράσι σου Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ δοῦναι αὐτοῖς».

Μεγαλυνάρια του Πάσχα:

Σήμερον πᾶσα κτίσις ἀγάλλεται καὶ χαίρει, ἀγάλλεται καὶ χαίρει, ὅτι Χριστὸς ἀνέστη καὶ ἄδης ἐσκυλεύθη.

Ὡ Θεῖα! ὦ φίλης! ὦ γλυκυτάτης σου φωνῆς! μεθ' ἡμῶν ἀψευδῶς γάρ ἐπηγγείλω ἔσεσθαι μέχρι τερμάτων αἰῶνος, Χριστέ. ἦν οἱ πιστοὶ ἄγκυραν ἐλπίδος κατέχοντες, ἀγαλλόμεθα.

Ὡ Πάσχα τὸ μέγα, καὶ ἱερώτατον Χριστέ· ὦ σοφία καὶ Λόγε, τοῦ Θεοῦ καὶ δύνამις· δίδου ἡμῖν ἐκτυπώτερον, σοῦ μετασχεῖν, ἐν τῇ ἀνεσπέρῳ, ἡμέρᾳ τῆς βασιλείας σου.

Μακαρίου Αἰγυπτίου, Αποφθέγματα, PG, 257-260:

38. Εἶπεν ὁ ἄββᾶς Μακάριος, ὅτι περιπατῶν ποτε εἰς τὴν ἔρημον, εὔρον κρανίον εἰς τὸ ἔδαφος νεκροῦ ἐρριμμένον· καὶ σαλεύσας αὐτὸ τῇ βαίῃ ῥάβδῳ, ἐλάλησέ μοι τὸ κρανίον· καὶ λέγω αὐτῷ· σύ τίς εἶ; ἀπεκρίθη μοι τὸ κρανίον· ἐγὼ ἤμην ἀρχιερεὺς τῶν εἰδώλων, καὶ τῶν μεινάντων Ἑλλήνων ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ· σύ δὲ εἶ Μακάριος ὁ πνευματοφόρος· οἶαν ὥραν σπλαγχνισθῆς τοὺς ἐν τῇ κολάσει, καὶ εὐχη περὶ αὐτῶν, παραμυθοῦνται ὀλίγον. λέγει αὐτῷ ὁ γέρων· ποία ἐστὶν ἡ παραμυθία, καὶ τίς ἡ κόλασις; λέγει αὐτῷ· ὅσον ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, το σοῦτόν ἐστιν πῦρ ὑποκάτωθεν ἡμῶν, ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς ἐστηκότων ἡμῶν μέσον τοῦ πυρός· καὶ οὐκ ἔστι πρόσωπον πρὸς πρόσωπον θεάσασθαί τινα, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον ἐκάστου πρὸς τὸν ἑτέρου νῶτον κε κόλληται. ὡς οὖν εὐχη ὑπὲρ ἡμῶν, ἐκ μέρους τις θεωρεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ ἑτέρου· αὕτη ἐστὶν ἡ πα 34.260 ραμυθία. καὶ κλαύσας ὁ γέρων

εἶπεν· οὐαὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐν ἣ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος· λέγει αὐτῷ ὁ γέρων· ἔστιν ἄλλη χεῖρων βάσανος; λέγει αὐτῷ τὸ κρανίον· μὲι ζοτέρα βάσανός ἐστιν ὑποκάτωθεν ἡμῶν. λέγει αὐτῷ ὁ γέρων· καὶ τίνας εἰσὶν ἐκεῖ; λέγει αὐτῷ τὸ κρανίον· ἡμεῖς ὡς μὴ εἰδότες τὸν Θεόν, κἄν ὀλίγον ἐλεοῦ μεθ'· οἱ δὲ ἐπιγνόντες τὸν Θεόν, καὶ ἀρνησάμενοι αὐτόν, ὑποκάτωθεν ἡμῶν εἰσι. καὶ λαβὼν ὁ γέρων τὸ κρανίον, ἔχωσεν αὐτό.

Οριγένους, Κατὰ Κέλσου 5,15, PG 11, 1204:

«Ὅρα δὴ ἐντεῦθεν ἀπ' ἀρχῆς πῶς τὴν καὶ παρ' Ἑλλήνων τισὶν οὐκ εὐκαταφρονήτως φιλοσοφήσασιν εἰσαγομένην τοῦ κόσμου ἐκπύρωσιν μετὰ χλεύης διαβάλλων θέλει ἡμᾶς ὡσπερὶ μάγειρον ποιοῦντας τὸν θεὸν εἰσάγειν τὰ περὶ τῆς ἐκπύρωσεως· οὐ συνιδὼν ὅτι, ὡσπερ Ἑλλήνων τισὶν ἔδοξε –τάχα παρὰ τοῦ ἀρχαιοτάτου ἔθνους Ἑβραίων λαβοῦσι–, τὸ πῦρ καθάρσιον ἐπάγεται τῷ κόσμῳ, εἰκὸς δ' ὅτι καὶ ἐκάστῳ τῶν δεομένων τῆς διὰ τοῦ πυρὸς δίκης ἅμα καὶ ἰατρείας· καίοντος μὲν καὶ οὐ κατακαίοντος τοὺς μὴ ἔχοντας ὕλην δεομένην ἀναλοῦσθαι ὑπ' ἐκείνου τοῦ πυρὸς, καίοντος δὲ καὶ κατακαίοντος τοὺς ἐν τῇ διὰ τῶν πράξεων καὶ λόγων καὶ νοημάτων τροπικῶς λεγομένη οἰκοδομῇ "ξύλα, χόρτον ἢ καλάμη" οἰκοδομήσαντας. Φασὶ δ' οἱ θεῖοι λόγοι τὸν κύριον "ὡς πῦρ χωνευτηρίου καὶ ὡς ποίαν πλυνόντων" ἐκάστῳ τῶν δεομένων ἐπιδημήσειν διὰ τὸ ἀναμεῖχθαι οἰονεῖ φαύλην χυτὴν ὕλην τὴν ἀπὸ τῆς κακίας, δεομένων δὲ λέγω πυρὸς, οἰονεῖ χωνεύοντος τοὺς ἀναμεμιγμένους "χαλκῷ" "καὶ κασιτέρῳ καὶ मोलिबद्व". Καὶ ταῦτα τὸν βουλούμενον ἔστιν ἀπὸ τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ μαθεῖν. Ὅτι δὲ οὐχ ὡς μάγειρόν φαμεν τὸ πῦρ ἐπιφέρειν τὸν θεὸν ἀλλ' ὡς θεὸν εὐεργέτην τῶν χρηζόντων πόνου καὶ πυρὸς, μαρτυρήσει καὶ ὁ προφήτης Ἡσαΐας ἐν ᾧ γέγραπται λελέχθαι πρὸς τι ἔθνος ἀμαρτωλῶν· "Ὅτι ἔχεις ἄνθρακας πυρὸς, καθίσαι ἐπ' αὐτοῖς· οὗτοι ἔσονται σοὶ βοήθεια". Οἰκονομούμενος δ' ὁ λόγος ἀρμόζοντα πλήθεισιν ἐντευξομένοις τῇ γραφῇ ἐπικεκρυμμένως μετὰ σοφίας λέγει τὰ σκυθρωπὰ εἰς φόβον τῶν μὴ δυναμένων ἄλλως ἐπιστρέψειν ἀπὸ τῆς χύσεως τῶν ἀμαρτημάτων· πλὴν καὶ οὕτως ὁ τηρῶν εὐρήσει ἐμφαινόμενον τὸ ἀπὸ τῶν σκυθρωπῶν καὶ ἐπιπόνων ἐπαγόμενον τοῖς ἀλγοῦσι τέλος. Ἀρκεῖ δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος παραθέσθαι ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου τὸ· "Ἐνεκεν τοῦ ἔμοῦ ὀνόματος δείξω σοὶ τὸν θυμὸν μου, καὶ τὰ ἔνδοξά μου ἐπάξω ἐπὶ σέ, ἵνα μὴ ἐξολοθρεύσω σε." Ἠναγκάσθημεν δὲ τὰ μὴ ἀρμόζοντα τοῖς ἀπλοῦστερον πιστεύουσι καὶ δεομένοις τῆς ἀπλουστερίας ἐν λόγοις οἰκονομίας αἰνίξασθαι, ἵνα μὴ δοκῶμεν ἀνεξέλεγκτον ἔαν τὴν τοῦ Κέλσου κατηγορίαν, λέγοντος· Ἐπειδὴν ὁ θεὸς ὡσπερ μάγειρος ἐπενέγκη τὸ πῦρ».

Οριγένους, Περί αρχών 2, 10, 8:

«Γίνεται νεκρῶν ἀνάστασις καὶ γίνεται κόλασις, ἀλλ' οὐκ ἀπέραντος. Κολαζόμενον γὰρ τοῦ σώματος κατὰ μικρὸν καθαίρεται ἡ ψυχὴ καὶ οὕτως ἀποκαθίσταται εἰς τὴν ἀρχαίαν τάξιν..... Καὶ ἀποκατασταθήσονται ἀσεβεῖς τε καὶ δαίμονες εἰς τὴν προτέραν τάξιν».

Γρηγορίου Νύσσης, Περί ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως PG 46, 60-64, PG 100-104:

«Καὶ ὡσπερ τὴν ἐμμιχθεῖσαν τῷ χρυσίῳ ὕλην οἱ διὰ πυρὸς ἐκκαθαροῦντες οὐ μόνον τὸ νόθον τῷ πυρὶ τήκουσιν, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ τὸ καθαρὸν τῷ κιβδηλῷ συγκατατήκεται, κάκεινου δὲ δαπανωμένου τοῦτο μένει· οὕτω καὶ τῆς κακίας τῷ ἀκοιμήτῳ πυρὶ δαπανωμένης, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὴν ἐνωθεῖσαν αὐτῇ ψυχὴν ἐν τῷ πυρὶ εἶναι, ὡς ἂν τὸ κατεσπαρμένον νόθον καὶ ὑλῶδες καὶ κιβδηλον ἀπαναλωθῇ τῷ αἰωνίῳ πυρὶ δαπανώμενον... Χρὴ γὰρ πάντῃ καὶ πάντως ἐξαιρεθῆναι ποτε τὸ κακὸν ἐκ τοῦ ὄντος, καὶ ὅπερ ἐν τοῖς φθάσασιν εἴρηται, τὸ ὄντως μὴ ὄν, μὴ δ' εἶναι ὄλως. Ἐπειδὴ γὰρ ἔξω τῆς προαιρέσεως ἢ κακία εἶναι φύσιν οὐκ ἔχει, ὅταν πᾶσα προαίρεσις ἐν τῷ Θεῷ γένηται, εἰς παντελεῖ ἀφανισμὸν ἢ κακία μὴ χωρήσει, τῷ μὴδὲν αὐτῆς ὑπολειφθῆναι δοχεῖον... Ἡ δ' ἐλευθερία ἐστὶν ἢ πρὸς τὸ ἀδέσποτον τε καὶ αὐτοκρατὲς ἐξομοίωσις, ἢ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡμῖν παρὰ Θεοῦ δεδορημένη, συγκαλυφθεῖσα τῇ τῶν ὀφλημάτων αἰσχύνῃ. Πᾶσα δ' ἐλευθερία μία τίς ἐστὶ τῇ φύσει καὶ πρὸς ἑαυτὴν οἰκείως ἔχει. Ἀκολουθῶς οὖν πᾶν τὸ ἐλεύθερον τῷ ὁμοίῳ συναρμοσθήσεται ἀρετῇ δὲ ἀδέσποτον. Οὐκοῦν ἐν ταύτῃ γενήσεται πᾶν τὸ ἐλεύθερον, ἀδέσποτον γὰρ τὸ ἐλεύθερον. Ἀλλὰ μὴν ἡ θεία φύσις ἢ πηγὴ πάσης ἐστὶ τῆς ἀρετῆς. Ἐν ταύτῃ ἄρα οἱ τῆς κακίας ἀπηλλαγμένοι γενήσονται, ἵνα, καθὼς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Αὕτη γὰρ ἢ φωνὴ σαφῶς μοι δοκεῖ βεβαιοῦν τὴν προεξητασμένην διάνοιαν, ἢ λέγουσα, καὶ εἰς πάντα γενέσθαι τὸν Θεόν, καὶ ἐν πᾶσι. Τῆς γὰρ ἐν τῷ παρόντι ζωῆς ποικίλως τε καὶ πολυειδῶς ἡμῖν ἐνεργουμένης, πολλὰ μὲν ἐστὶν ὧν μετέχομεν, οἷον χρόνου καὶ ἀέρος καὶ τόπου, βρώσεώς τε καὶ πόσεως, καὶ σκεπασμάτων, καὶ ἡλίου, καὶ λύχνου, καὶ ἄλλων πρὸς τὴν χρεῖαν τοῦ βίου πολλῶν, ὧν οὐδὲν ἐστὶν ὁ Θεός· ἢ δὲ προσδοκωμένη μακαριότης μὲν οὐδενός ἐστὶν ἐπιδεῆς, πάντα δὲ ἡμῖν καὶ ἀντὶ πάντων ἢ θεία γενήσεται φύσις, πρὸς πᾶσαν χρεῖαν τῆς ζωῆς ἐκείνης ἑαυτὴν ἀρμοδίως ἐπιμερίζουσα. Καὶ τοῦτο δῆλόν ἐστιν ἐκ τῶν θείων λόγων, ὅτι καὶ τόπος γίνεται ὁ Θεὸς τοῖς ἀξίοις, καὶ οἶκος, καὶ ἔνδυμα, καὶ τροφή, καὶ πόσις, καὶ φῶς,

καὶ πλοῦτος, καὶ βασιλεία, καὶ πᾶν νόημά τε καὶ ὄνομα τῶν πρὸς τὴν ἀγαθὴν ἡμῖν συντελούντων ζωὴν. Ὁ δὲ πάντα γινόμενος καὶ ἐν πᾶσι γίνεται. Ἐν τούτῳ δέ μοι δοκεῖ τὸν παντελεῖ τῆς κακίας ἀφανισμόν δογματίζειν ὁ λόγος. Εἰ γὰρ ἐν πᾶσι τοῖς οὖσιν ὁ Θεὸς ἔσται, ἡ κακία δηλαδὴ ἐν τοῖς οὖσιν οὐκ ἔσται. Εἰ γὰρ τις ὑπόθοιτο κάκεινην εἶναι, πῶς σωθήσεται τὸ ἐν πᾶσι τὸν Θεὸν εἶναι; Ἡ γὰρ ὑπεξαίρεσις ἐκείνης, ἔλλιπὴ τῶν πάντων ποιεῖ τὴν περιλήψιν. Ἄλλ' ὁ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐσόμενος, ἐν τοῖς μὴ οὖσιν οὐκ ἔσται.

Μαξίμου Ομολογητή, Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις καὶ ἐρωτήσεις PG 90, 796C:

«Τρεῖς ἀποκαταστάσεις οἶδεν ἡ Ἐκκλησία. Μίαν μὲν, τὴν ἐκάστου κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς λόγον· ἐν ἣ ἀποκαθίσταται, τὸν ἐπ' αὐτῷ λόγον τῆς ἀρετῆς ἐκπληρώσας. Δευτέραν δέ, τὴν τῆς ὄλης φύσεως ἐν τῇ ἀναστάσει. Τὴν εἰς ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν ἀποκατάστασιν. Τρίτην δέ, ἣ καὶ μάλιστα κατακέχρηται ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ὁ Νύσσης Γρηγόριος, ἔστιν αὕτη, ἡ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῇ ἀμαρτία ὑποπεσουσῶν, εἰς ὅπερ ἐκτίσθησαν πάλιν ἀποκατάστασις. Δεῖ γάρ, ὡσπερ τὴν ὄλην φύσιν ἐν τῇ ἀναστάσει τῆς σαρκὸς ἀφθαρσίαν χρόνῳ ἐλπίζομένῳ ἀπολαβεῖν· οὕτως καὶ τὰς παρατραπίδας τῆς ψυχῆς δυνάμεις, τῇ παρατάσει τῶν αἰῶνων ἀπολαβεῖν τὰς ἐντεθείσας αὐτῆς τῆς κακίας μνήμας· καὶ περᾶσαν τοὺς πάντας αἰῶνας, καὶ μὴ εὐρίσκουσιν στάσιν, εἰς τὸν Θεὸν ἐλθεῖν τὸν μὴ ἔχοντα πέρας. Καὶ οὕτως τῇ ἐπιγνώσει, οὐ τῇ μεθέξει τῶν ἀγαθῶν, ἀπολαβεῖν τὰς δυνάμεις, καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαταστῆναι, καὶ δειχθῆναι τὸν δημιουργὸν ἀναίτιον τῆς ἀμαρτίας».

Ρωμ. 8,18-30:

«Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. ἢ γὰρ ἀποκαταδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὕτη ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. οἶδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στεναζόμεν υἰοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν· ἐλπίς δὲ βλεπομένη οὐκ ἔστιν ἐλπίς· ὁ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει; εἰ δὲ ὁ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν· τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα καθὸ δεῖ οὐκ οἶδαμεν, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερνευγᾶνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις· ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγᾶνει ὑπὲρ ἁγίων. Οἶδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν· ὅτι οὐκ ἐπρόγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὐκ ἐπρόωρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, καὶ οὐκ ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν, οὐκ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε».

Β' Πέτρ. 3,1-16:

Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοί, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολήν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν, μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος, τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι καὶ λέγοντες· ποῦ ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως. λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο· οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτοῦ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων. Ἐν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοί, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὡς τινες βραδυτῆτα ἠγοῦνται, ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τις ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι. Ἦξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτί, ἐν ἣ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαίησεται. Τούτων οὖν πάντων λυομένων ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις, προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται! καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ. Διὸ, ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὐρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἠγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν

ὕμῖν, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστὶ δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.